

Բաժանատի.
Ինչու եթե եկրոնով
նարարաց Տաթ. Տաթ.
1907.

891.99

Բ-17

891.99
P-1717

պր.

220 443
ՀԱՄԱԼՆՈՆՑ Ս.

ԻՆՉՈՒ ԷՐ ՀԵՐՍՈՏԵԼ

1001
4542

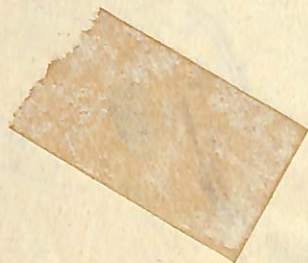
X ՀԱՐՈՒՍԵ ՄԱԽԱԹԻ ԾԱԿՈՒՄ,

ՓՈՔՐՈԳԻ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ

1907

ԵԼԵՔՏՐՈՆԱԿԱՆ ՏՊԱՐԱՆ ՕՐ. Ն. ԱՂԱՆԵԱՆԻ, ՊՈԼԻԹԵԽՆԻԿԱՆ 2,
ԹԻՖԼԻՍ

ԻՆՉՈՒՆԻ ԵՐ ՀԵՐՄԱՆՏԵԼ

Ամսուրուայ կիսին էր: Թիֆլիզի դասցի ու հա-
մարեա պատուհաս ընկալ: Անասնելի շք էր. օդ
չկար շնչելու, փողոցներում աչքան տոթը չէր տան-
ջում, որքան խեղդում էր փողին՝ հազար զիբիով լիք
փողին: Ասի՝ թեքուեմ ծանոթիս օթեանը, որովհետեւ
նրա մօտ սովորաբար հով է լինում, քիչ շունչ առ-
նեմ, յետոյ կրգնամ գործիս: Ծանոթս մի պատուական,
բացսիրտ երիտասարդ էր. դեռ նրա սենեակին
չէի մօտեցել, ճիվ ու հչոց հասաւ ականջս: Ասի՝
երեւի հարեան տանը ամբարիշտ ամուսիններ
իրար դնքսելով կուռում են: Անուշադիր թողի,
մօտեցայ ծանոթիս բակի դռանը ու մնացի վեր
քաշուած. աղմուկը, հարա հուրոցն ուղիղ աչն
կողմիցն էր: Այժմ մտածեցի՝ չլինի որմինի հետ բա-
նակուռի մէջ է մտել. լա՛ւ վրայ հասայ, զնամ իրա-
րից բաժանեմ: Դռնից նայեցի, նեղլիկ բակում աղա-
մորդի չկար: Մի սանդուխ իջնում էր դէպի ներքնա-
տուն, մի դուռը դէմուդէմս էր, մէկն էլ դէպի աշ
խոհանոցն էր տանում. բակի մէջտեղից մի կեռտիկ
սանդուխ էլ վերի չարկն էր զնում: Ծանոթիս օթե-

ւանի մուտքը ծախ թւիս կողմն էր, եթէ հինգ քաջ առաջ փոխէի, կրհասնէի դռան քանին: Այդ անելու փոխարէն ես դարձայ ու փողոցի կողմից վիզս երկարացնելով չորս լուսամուտից մէկնուէկով ուղեցի սենեակի ներսը նայեմ: Լուսամուտները հասակիցս բարձր էին. ինչքան բթերիս վրայ ծառ-ծառ եղայ, չկարացի մարդ տեսնեմ: Ծանօթս ինքը չէր երևում, բայց լսում էի, որ սենեակում աղաղակներն անլուելի շարունակւում են, սակայն լոկ աղաղակներ չէին, այլ յարձակման պէս վազվզոց:

— Տէր Աստուած, ասի՛ այս ի՛նչ քամբաղդ բռպէին դէսն եկայ, ո՛վ զիտէ, ծանօթիս կեանքին ինչ վտանգ է սպառնում. ինչո՞ւ դրացի չի գալիս այս կանչուոցի վրայ:

Մէկ ուղեցի, ես էլ գլուխս առնեմ, փախչեմ, որ վկայութեան համար ոստիկանատուն, դատարան չկանչուեմ, մէկ էլ տեսնելով, որ փողոցում ձմերկի կէպ կրծող մի քանի կիսամերկ երեխաներից աւելի մարդ չի երևում, մեղքս եկաւ ծանօթիս. ի՛նչպէս կլինի բաղդի կամքին թողնելը: Վճռեցի որ ինքս լինեմ առաջին օդնողը, ո՛ր դատարանն ուղղում են թող տանեն: Բայց սիրտս ասում էր.

— Այ՛ մարդ, ինչո՞ւ անցաւ զլուխդ ցաւի մէջ ես զցում, վա՛յ թէ մտար նրան վտանգից ազատելու և քեզ խփեցին, մէջքիդ վրայ պարան զցեցի՛ն:

Էլ չսպասեցի որ այդ մտքին պատասխան դրունեմ, շուտով բակի դռնից ներս ընկայ, մի քանի ոտ սանդուխտ բարձրանալով աջ ու ծախ խլրչկոտացի. ոչ

սով չերևաց: Ինձ ու ինձ մտածեցի.— զարմանալի սան-նասիրտ մարդիկ են այս քաղաքացիք, այս տեսակ հարա-հուրոց են լսում ու չեն դուրս գալիս:

Այս խօսքերն ասելիս էր, որ ետ նայեցի բակի բաց թողած դռնից ու դէմի պատշգամբում մի երկու հարս ու օրիորդ նկատեցի, որոնք նայում էին դէպի ծանօթիս սենեակն սւ բրբջալէ ծիծաղում:

— Վա՛յ ձեր անպատկառ երեսը նզովեմ, յանկարծ դուրս թռաւ բերանիցս. լաչառները մինչև հի-մի կորել էին, այժմ դուրս են եկել, ցաւելու, օդնե-լու փոխարէն հարա-հուրոցի վրայ հրճւում, դուար-ճանում են. այս ի՛նչ տեսակ արարածներ են:

Գիտէի որ տանուէրը մի պառաւ է, ծախ տուի, կանչեցի, նա էլ չերևաց:

— Ի՛նչ անկարեկից դրացիների մէջ է ապրում ծա-նօթս, ասի ու սրտիս կսկիծից մղուեցի դէպի դու-ռը, որ իմանամ թէ ի՛նչ է պատահել այդ մարդուն:

Մէկ-մէկ այնպէս բղաւոց, ճղաւոց էի լսում ներսից, որ սիրտս կտրատւում էր. յուսահատ ճիչերը մի վայրկեան լոււմ էին, նոր խրոխտումով վերանո-րոգւում: Սրտատրոփ ու ալլապուստած թխկացրի դուռը. մէկ, երկու, չբացուեց, ոչ մի պատասխան չստացայ: Ականջս մօտեցրի դռանը, որոշակի լսում էի ծանօթիս սուր ճիչը, չգիտէի, ո՞ւմ վրայ է կա-տաղութիւնով յարձակւում: Մտածեցի, չլինի թէ մտւ է ունեցել մէկի դէմ, այժմ յաջողեցրել է ու ձեծում է: Յետոյ էլ ասի՛ ձեծելու տեղը զլխից կտրուել էր, որ իւր սենեակն էր բերում. եթէ վր-

ըրժաբան ունէր, ինչո՞ւ գիշերը թողած, լոյս ցերեկն էր կռիւ սարքում: Շատ կարելի է ծանօթս ցնդուել է, ասի ինձ ու ինձ: Անհաւատալի էլ չէ, Թիֆլիզու խիստ շոքից մարդու ուղեղն էլ կարող է գործընթանալ: Ափսո՞ս իմ ծանօթ: Ասի կարեկցելով ու նորից դուռը թխկացրի: Թւում էր ինձ իբր թէ՛ նրա թըշնամին լայնաբերան դանակով (որով ծանօթս հաց է կարում) վիրաւորուած արիւնքամուկու մօտ է: Ամուր, խիստ ամուր չխկչխկացրի, կրկին պատասխան չստացայ:

— Այս մարդը խլացել հօ չի՞. ինչո՞ւ չի դուռը բանում, գոնէ գլուխն աղատելու հնար վնտռի, չէ՞ որ շուտով ոստիկանները կըզան և դուռը փշրելով ներս կը մտնեն:

Նրա լուռութեան վրայ ես հերստուել, քաջքոտել, էի. որքան ոյժ ունէի, կոծակից բռնած դուռը թափահարեցի, որ եթէ ճշմարիտ խլացել է, գլխի բնկնի, որ դուռը շարժող կայ, մօտենայ բաց անի: Այնքան խիստ էր թափահարելս ու ձգձգելս, կարծեցի թէ որտեղ որ է, դռան քանր պոկ կըզայ: Բայց ինչ կունես, որ ծանօթս մնաց խուլ, անտարբեր և դուռը բաց չարեց:

Նովանոցս փչացաւ, ձեռից զնաց դռանը թրխկացնելուց:

— Շա՛տ հարկաւոր է թէ բաց չես անում, աշխատելն ու ցաւելը սրանից շատ չէր լինիլ, ասի ու բարկացած սրտով սոս երկու անգամ դռան առաջ թմրացրի. երեսս շուռ տուի, որ բակից դուրս գամ

հեռանամ: Դեռ սանդուխին չէի հասել, լսեցի որ սենեակի ներսում բանալին արագ պտտուեց ու դուռը բացուեց: Մի կամ երկու վայրկեան հադիւ տուեց, ծանօթս շարկանց հեալով գլուխը կիսաբաց դնելից հանեց, ինձ նկատելով «շուտ ներս արի» ասեց ու դուռն իսկոյն ետ դրեց: Մնացի տեղս զիջ, փախ կտրուած. այս ի՞նչ վարմունք էր. բաւական չէր որ իւր կուռովն դբադուած ինձ այնքան սպասեցրել էր դրանը, այժմ էլ առանց մարդավարի ողջոյն տալու, հրամայում էր՝ ներս արի: Չսպասած որ ինձնից լսի, արդեօք իւր հրաւերն բնդունում եմ թէ չէ, դուռն էլ երեսիս յետ է դնում:

Ի՞նչպէս նկարագրեմ ինձ հասած վիրաւորանքը. այդ կոպիտ վարմունքից սիրտս եփ էր դալիս: Ինձ ու ինձ կանգնած զարմանում էի, թէ այս ի՞նչ անյարմար ու անվայել բան էր, որ նա արեց: Ինչքան էլ փորվրում էի չիշողութեանս մէջ, դժգոհութեան առիթ չէի գտնում: Չափից դուրս զայրացած էի, մտադրուել էի իսկոյն մտնեմ, կրած վիրաւորանքիս համար բացատրութիւն պահանջեմ ու թողեմ հեռանամ: Դրանով միշտ կունենայի նաև նրա տարօրինակ բղաւոցի պատնառն իմանալ, որին շատ հետաքրքիր էի:

Վնուցի մանել և մտայ: Բայց արմանք դարմանք բան տեսայ... Ծանօթս սփրթնած, աչքերը կրակ կարած, ժամանակ չունենալով «բարով, Աստու բարին» ասելու, ձեռը տալը իրան մնայ, երեսիս էլ չնայեց: Դժի պէս մետակ շապկով թռչում ու յար-

ծակում էր, մէկ այս լուսամտի վրայ մէկ այն: Ներսն իրանից աւելի մարդ չկար: Ասի՝ երեւի հետը կռուողը ձեռից փախել է: Բայց փախչողը կըթազնուէր զրասեղանի, մահճակալի տակ, գլխոսնի, վարագոյրի ետեւ. չգիտէի՝ ծանօթս ի՞նչ էր ուզում զարդակ լուսամտաներից, որ պատերազմական հարուածն ու յարձակումները նրանց վրայ էր թափում:

Ներս մտնելով մի բանից շատ ուրախացայ, որ ձեռին լայնաշէղր դանակի տեղ երեսորքին տեսայ ու թառ գոյն բլուզը, որոնց օդի մէջ լախտի պէս օրօրում էր:

Ինձ վրայ գծի տպաւորութիւն արեց.—Վա՛յ խեղճ տղայ, շէնչացի ես ու ցաւակցութիւնից, ամսոսալու զգացմունքից ընդարմացած Ֆիացի կանգնած դռան մօտ: Խօսում էի. պատասխան չկար, թախանձում էի, որ հանդուարանայ, չէր լսում: Նա աւելի կատաղի ոստիւններ էր անում, աթոռներն իրար զլխով տալիս: Մէկ մահճակալի առաջ էր վաղում, մէկ էլ զլուխը վեր տնկելով օդում սատանայի ստուէր տեսնելով բղաւում ու իբր հալածելով դէպի սենեակի մէջ տեղը գալիս: Սկզբում քիչ ֆիաց վարագոյրը կտրուի, թէպէտ վերջը այն էլ կտրուեց, որից աւելի կատաղեց ու ինչ անէ՞ք ասես՝ թափեց թշնամու զլխին, որ դեռ ինձ անծանօթ էր:

Մինչ ես ասում էի.—ա՛յ եղբայր, թէ գող ունես տանդ, ասա, մէկ ականջից էլ ես քաշեմ. թէ սատանայ է, ցոյց տուր, մի կողմից էլ ես քացի տամ:

Նա ինձ անպատասխան թողնելով աչքերը օդին

յառած դռում էր սպառնալով.—ձեզ պիտի մէկ-մէկ կոտորեմ, չարդեմ, շունչներդ կտրացնեմ, որ ինձ հանգիստ թողնէք...

Այդ միջոցին անսպաս կերպով երկու ճանճ թրուան զլխով: Ծանօթս մի ակրնթարթում կատաղի թափով յարձակուեց վրէս ու լախտի պէս ձեռի շուրթերը փռուպէ հասցրեց քներակիս: Ականջներս ցաւից տժտոժացին: Խփածով գոհ չմնալով ուսերիս էլ վեր հատեց: Ամառուայ բարակ հագուստով էի, կաշիս կսկծում էր. ԴԼՖ, ԴԼՖ արի ու հաստատ համոզուեցի, որ ծանօթիս ղիպած է: Թէ չէ այդքան բռնկատակ կրկնէ՞ր: Եթէ կատակ էր անում, գոնէ մի անգամ կըժպտար, որ իմանալի թէ դերասանութիւն է անում: Վերջապէս դեր կատարելու նպատակն ի՞նչ էր, կամ ինչ գիտէր թէ այդ ժամին զայու եմ իրան աջելելու, որ այդ օյիւնը սարքէր: Հարա՛մ լինէր զլխին այդպէս դերակատարութիւնը. դադրելուց շան նման հեռւում էր, կուրծքը գնում էր գալիս: Նա փոխանակ հասցրած հարուածների համար ինձանից ներողութիւն խնդրելու, այդ երկու ճանճին էլ սպանեց և բաց լուսամտաւր վեր փակեց ու կարմրած երեսով, քափ ու քրտնքում մտած, շունչը հաւաքելով, դէպի ինձ եկաւ ու ասեց:

— Այսպէս էլ պատուհաս կըլինի... այսպէս էլ կրակ կը լինի, որ ընկել եմ մէջն ու էլ աղատում չունեմ:

Նրա ասելու ձևից մնացի պելացած նայելիս: Նա դադարած սրտով շաշունակեց.— Դուրս եմ

անուծ, էլի գալիս են, դուրս եմ անուծ, էլի գալիս են: Բարկանուծ եմ, չեն լսում, քշում եմ, լսելու տեղ աներեսի պէս փախչում են բարձր տեղերը: Վռնդեղն է միակ հնարը, այն էլ այս օրն է գցում ու հարեաններին վրէս ծիծաղեցնում: Յողնածուծիւնից շունչս կտրւում է. դիմաց ստեղծողին ի՞նչ ասեմ, որ սիրաս հովանալ:

— Ի՞նչ է, ո՞վ է, որ քեզ չի լսում, հարցրի ես կարեկցելով, մարդ է՞, կին է՞:

— Ի՞նչ մարդ, ի՞նչ կին, ի՞նչ ես խելքիդ դու տալիս, խօսեց նա սրտմտած, խօսքս նղովեալ արարածներին մասին է, որ անամօթի պէս առն են պրծնում ու ձանձրացնելով հողից, հաւատից հանում: Ո՛հ, մարդ իմանալ, Աստուած պարապ էր մնացել, որ դիմաց ստեղծում էր ու աշխարհ ուղարկում այդ ծիծաբուններին:

Այս ասեց ու դերասանի ճարպիկութիւնով ձեռի լախտը օգուծ հոնելով դէն շարեաց: Անչափ վրդովմունքից ուշքի չէր գալիս, որ նկատի իւր անբաղաձարութիւնը: Նրա հիւրն էի ու այդքան երկար միջոց ուրի վրայ: Տեսալ որ եթէ նրա առաջարկելուն սպասեմ, ոտներիցս ջուր վեր կըղայ, ինքս ուղղեցի նրա գլորած աթոռներից մինը ու նստալ:

— Թէ մօրդ հողին կըսիրես, մի պարզ ասա, խնդրեցի նրան, ո՞վքեր են այն գարշելի արարածները, որոնց վրայ նեղանում, դանդառում ես: Այսքան հաւա-հուրողը որ գցել ես, մէջը մի բան կա՞, թէ փաղեմի դերասանութիւնդ ես մտաբերել: Ասա, ի՞նչ է վրդովուելուդ պատճառը:

Ծանօթս մնաց պելացած երեսիս նայելիս, նրա հալեացքը պարզ արտայայտում էր.— ի՞նչ անհասկացող մարդ ես. քո տէրը նախորդ խնդալ:

Ես նորից հարցրի.— ի՞նչ է պատահել, ո՞ւմ հետ էիր կուռում:

Նա ապուշ նայելը դառ հեզնութեան փոխեց, կարծելով թէ բանի կուծիւնը գիտեմ ու իրան արնազ եմ անում. վիրաւորուելով խստածախն խօսեց:

— Այդպէս բարձրից նայելդ որ թողես, լս'ւ կանես, երկինք դիտենայ: Մարդ ես, մարդավարի բան եմ ասում. էլ տնադս ո՞րն է, ինչո՞ւ ես սուա անմեղանում: Ձեռ տեսնո՞ւմ, թէ ինչից եմ նեղանում:

Առ քեզ տրաքոց: Հերիք չէր առաջին վիրաւորելը, ստուն ու կոպիտ ընդունելը, այժմ էլ սրտի բարկութեան թոյնն էր դիւխա ածում: Տէր մեղաց քեզ, Աստուած: Մտածեցի. լաւն այն է, սուս փուս վերկենամ, հեռանամ, թո՛ղ վերջն ինքը փռշտանի իւր արածի վրայ: Այդ մտադրութիւնը կատարելու վրայ էի, երբ տեսալ՝ ծանօթս շարտած շորերը լուռ ու մունչ վերցրեց, վարագոյրի թօկով գցեց ու կոները փահլեանի պէս քշտելով լուացուելու պատրաստուեց: Մի րոպէ չէր մնացել լուացարանի մօտ, մէկ էլ յանկարծ դէպ ինձ վաղեց ու սթթողած կոները ոլորելով, օղի մէջ շրջաններ անելով գոռաց:

— Աշխարհիս ճանների դատաստանն ինձ տան, սրտիս ուղածի չափ կոտորեմ, էլ դարդ ո՛չ, Քրիստոսի «առէք-վերէք»-ը վկայ: Ախր չէ՞ս իմանում, թէ ո՞նց են ինձ չարչարում ու տանջում: Դրանց ձե-

ուից համարեա թէ օրուայ մեծ մասը, այն էլ ամենալաւ ժամերը բոլորովին իզուր եմ կորցնում, բան չեմ կարողանում շինել...

— Հէր... նոր իմացայ թէ բանն ինչու՞ն է, ուրեմն խեղճ ծանօթիս այսքան ղանձ ու ղռալէն ճանճերի հետ է եղել: Ես ու ես բոշացայ, ոտիս ծալրից մինչև մազերս ծիծաղով լցուել էր, ուզում էի փուքս թողելու համար փրթկացնեմ, սրաիս ուղած կուշտ ծիծաղեմ, հանգստանամ, մէկ էլ վախեցում էի թէ քաջքոտ ծանօթս կարծիք անի, որ իւր արածի վրայ եմ ծիծաղում: Մի կերպ ինձ զսպեցի ու հանգարտութիւնով ասի.

— Մի քիչ հանգիստ կաց, տնաշէն, ի՞նչ ես այդպէս պստիկ բաների համար արիւնդ պղտորում: Ուրիշներն ամառանոց են գնում, որ յոգնած ջղերը հանգստացնեն, դու քեզ համար յուզուելու առիթներ ես ստեղծում:

Ի՞մ այս խօսքերի վրայ ծանօթս կակղեց, բարկութիւնը թողած մեղմօրէն խօսեց, լոյս աշխարհ հանելով իւր սրաի ցաւը: Սոթառում կռները խաչածեղրած կրծքին, սկսեց մի հառ ասել, տրամաբանօրէն թուեց աշխարհիս բոլոր փուչ ու վնասակար շնչաւորները, որոնք իրանց բնածին հակումով, թէ զուարեանալու միտումով ուրիշներին վնաս են պատճառում: Էլ չարագործ ու սրկայ, էլ խժռող ու հարստահարող էակներ չմնացին, ամենին էլ իրանց վարքով ու գործով դատապարտեց ու կրկին արդարացրեց: Իսկ վերջն եկաւ ու կանգ առաւ այն արարա-

ծի վրայ, որ իրան հոգի ու հաւատից հանել էր: Այդ ամենազարհուրելի չարագործը... ճանճն էր:

— Ախր դու չես իմանում է, ճուշտ նա բարձրածայն, թէ ի՞նչ անպատկառ արարած է ճանճ ասածը: Հաւին, շանը աներես ասելով շատ սխալում են մարդիկ. ճանճի մօտ նրանք ողորմութիւն են, նրանք երեսը փափուկ է, նամուս ունեն: Ո՛ր հաւին մի քանի անգամ քիչ անես կամ շանը թեթ ասես և նա զլուխ չառնի, չկորչի: Բայց արի այս անպիտան ճանճերին տասն անգամ, հարիւր անգամ ասա, բարկացիր, մէջիցդ կէս եղիր, որ քեզանից մեռ քաշեն, հանգիստ թողնեն: Դու քանի ասես, նրանք աւելի կը դժուեն ու աւելի մօտ մօտ կանեն, կը քսմսուեն անամօթի պէս:

Մի քիչ հանգստանալուց ետ շարունակեց:

— Ամբողջ աշխարհն իմացաւ, որ ես ջղային հիւանդութիւն ունեմ: Վիեննա, Պետերբուրգ չմնաց զնացի բժշկուելու: Բժիշկների միահամուռ խորհուրդըն է, որ ինձ հանգիստ պահեմ, ուրիշ ոչինչ: Անվրդով ու լռիկ կեանք վարելու համար Թիֆլիզի բանուկ փողոցները թողած այս յետ բնկած տեղն եմ բնարել. ականչս բուրդ կոխածի պէս խլացել եմ, ամեն հնար գործ եմ դնում, որ ոչ ոքի հետ ընդհարում, անբաւականութիւն չունենամ: Բայց արի տես, որ այս շաներես ճանճերը բոլոր աշխատանքս ջուրն են մազում և ջղերս տալն ու վրայ անում: Հօ՛ղի տես, որ ես թարմ միրգ շատ եմ սիրում, բայց այս զգուելի արարածների ահից բան չեմ բերում սենեա-

կրս... չէնց որ նստում եմ գործի, մէկ էլ տեսար, եկան թառ եղան զլխիս: Քիչ եմ անում, թռչում են ու օդում փոքր պտույտ անելով իջնում քունքիս ու քոր ածում կաշին: Ձեռս շարժում եմ, փախչում են ու էլի իսկոյն կպչում թշիս և խռտտաբերում: Այնտեղից էլ հանգիստ հոգով քշում եմ, որ վերջապէս թոյլ տան ձեռիս բանն աւարտեմ: Գնում են սատանի պէս դէս ու դէն ման տալով ետ դալիս, նստում ճակատիս, այն էլ այն ժամանակ, երբ մի յարմար խօսք կամ միտք դանելու համար ճակատրս արօրելիս եմ լինում: Նրանց անժամանակ այցելութեան վրայ զայրացած ուզում եմ խփեմ, հեռացնեմ. անպիտանին դիպցնելու փոխարէն ձեռս արաքում է ճակատիս: Ինչ խօսք որ հաղիւ երկար շանքով գտած էի լինում, այն էլ կորցնում եմ: Ծարահատուած մնում եմ հակաստ բռնած նրմբուելիս, հերսից շատ էլ կատաղում եմ, ձեռովս ի՞նչ է գալիս, փրնթփրնթալէ, դժգոհալէ շարունակում եմ բանս:

Մի վայրկեան չանցած մէկ էլ տեսար մինն եկաւ ու հակառակի պէս աչ ձեռիս երեսին իջաւ, ոտներով, թևերով խաղ ու զրօսանք սկսեց: Շատ էլ չեմ ուզում ուշքս գործից հեռացնել, չի լինում. ինքը ոչինչ է, փչեմ քամին կրտանի, բայց ինչ կանես, ինձ պէս ահագին մտրդու ուշադրութիւնը խլում է քոր ածելով ու խտխտացնելով: Ինչ անեմ, շատ էլ «սպանութիւն» խօսքը զղումանք է յարուցանում իմ մէջ, բայց համբերութիւնս հատած միջոցին ինքս եմ դիմում սպանութեան: Վրիժառութեան զգացումով

վառուած ծախ ձեռս կից արած բարձրացնում, բռնում, կայնում սպանում եմ ու դէն շարտում: Պատիս տակը սպանդանոց եմ շինել, հաւատա: Դրանից ետք ձեռ եմ մեկնում առաջիս գործին—գրելուն կարգալուս:

Երբ կարծում էի թէ աղատուեցի, սպանութեան անից էլ ոչ մի ճանճ ինձ չի խանգարիլ, պարապմունքի ամենաթունդ ժամանակ մէկ էլ տեսնում եմ վիզս քոր է դալիս: Կատաղած շարժում եմ թալթս. — Ա՛խ իմ անն ու... զիմի, էլի եկա՞ր, այդ ուշունցով ռադ եմ անում, որ կորչի, ինձ նորից արիւնպարտ չլինի: Այնտեղից թռչում եմ հանդարտ բըղղալով դալիս քթիս նստում. դէ, ողորկ քիթ, փրշփրշոտ ոտիկներ, քեզ վրայ փորձած կլինես, թէ ոնց են քոր ածում. միջոց չկայ ձեռս գործից հեռացնելու, զլուխս շարժում եմ, անդերեսն այնուժր չի դցում: Քիթս կուչ եմ ածում, որ հեռանայ, նա փախչելու տեղ դէպի ռուսներս, քթածակերս է սողում, սրսնահար բերում: Մռնչալով երեսս զնշուացնում եմ, որ կորչի. նա քնդհակառակ բեղերիս մէջտեղն է իջնում ու անվրդով ճեմում: Բարկացած փռնչում եմ, որ այդ ծայնից դոնէ վախեցած հեռանայ, նա տէրը չի լինում, այլ անտարբեր դառած՝ քթիս կողքը քոր աւելով ու ինձ կրակ շինելով բարձրանում է դէպի աչքիս փոսը: Դէ՛ արի ու մի՛ վրդովուիլ, մի՛ անիծիլ: Այն էլ եմ անում, այն էլ, բայց անօգուտ, չի ազդում, բան չի դառնում:

— Դէ՛ քեզ եմ հարցնում, ի՞նչ անեմ, որ հո-

զից հաւատից չլինեմ. կռներս շատ շարժելուց ու
հանճ քիշ անելուց յօղնել են:

— Արդեօք Աստուած ի՞նչ է մտածել այս վը-
նասակար միջատներին ստեղծելով: Օձն ինչ օձ է, իւր
թունաւոր սեղով բնութեան մէջ անհրաժեշտ դեր
ունի, դայն անգամ իւր մորթով պէտք է դալիս,
բայց թէ ի՞նչ է այս կեղտոտ միջատի տուած օգու-
տը, ես մինչև այսօր չկարացի հասկանալ:

Հայ քրիստոնեայ, էլ մաքուր բան չի մնում
այստեղ. պատկեր, սպիտակեղէն ամենն էլ ծրտով
փշացնում են: Ի սէր Աստծու, պատկերիս նայիր...
Ախր նկարող ծանօթ օրիորդը Երջան ջանք է թա-
փել, որ ստուէրը նուրբ ու մաքուր դուրս բերի, իսկ
սեւ թէ անիծածները ի՞նչ օրն են զգել... Ախ. զը-
րանց իմանն անիծեմ. բա ես զրանց հախից չպիտի
դամ...

Քիչ շունչ առնելուց ետք շարունակեց. — միակ
հնարք որ ես դաել եմ, սենեակից վռնդելն է ու
դուռ, լուսամուտ ամուր փակելը: Դէ՛, ամառն է,
թարմ օդից զրկուելը ինձ էժան չի նստում, բայց և
այնպէս վռնդելու զործողութիւնը ճշտութիւնով ա-
մեն օր կատարում եմ: Առաջ զրանց քշում էի թրդ-
թի փնջով, երբ տեսայ բոն չդառաւ, նրանից ետ
օղորութիւն արի երեսարբին ու տանը հաղնելու բլու-
ղըս բանացնել, որոնցով հողեհաններին մեծ մասին
զրեթէ սատկացնում եմ, որ եկող տարուայ համար
ոչ ծու ածեն, ոչ ժառանգ շատացնեն: Այ կտրուի
զրանց ժառանգը...

Անցեալ տարի լուսամուտիս չորս աչք ապա-
կին փշրեցի քիշ անելիս: Հէնց միայն չորս թէլի բա-
ժակ եմ կոտրել քիշ անելու ժամանակ շորը սեղանին
վրայ բերելիս: Այս տարի երկու աչք ապակին ար-
դէն փշրել եմ, մինն էլ ահա ճաքացրել, կտորներն
այսօր եղուց վեր կըթափուեն: Ճրագս—իմ սիրունիկ
լամպէն տասնութեց տարի է աչքի լուսի պէս պա-
հում պաշտում եմ, անցեալ օրը դեռ գիշերհանայ էր
ինձ համբրբութիւնից հանեցին. բարկացայ ու մօտիս
երեսսրբով ուղեցի ճաններին խփեմ, դիպաւ նրազին,
սեղանի վրայից թրծփաց յատակին. ապակին փշրուե-
լը ոչինչ, բայց աեսայ նրազիս վիզը պոկ եկաւ ու
նաւթահատով սենեակս լցուեց: Մնացի աչրուելիս,
կսկծալիս, սակալն ի՞նչ օգուտ: Տարայ սիրունիկ լամ-
պէս կոծկել տուի. կոծկուի՜ ճանների օրն ու կեան-
քը. զրանց փիւրը նգովուի, փիւրք...

Գրասեղանիս վրայ ծծան թղթի մեծ թերթը
տեսնում ես, երէկ եմ փոխել. ամեն մի թերթին 25
կոպէկ փող եմ տուիս առնում: Մէկէլ օրը ճաննին
քիշ արի, չլսեց, ձեռիս շորը վրայ բերի, որ հեռանայ,
ծայրը դիպաւ զրչակային, զրչակալը թանաքամանին,
սա էլ չնայելով իւր տափակութեանը էլի պարա-
նուեց սեղանիս վրայ և օղողեց կանաչ մահուղը...
բա սա Աստուած վեր կունի:

Երբ ես ճաննի ձեռից նեղանում եմ, կամ բարձ-
րածայն սրտմտում, նկատում եմ, որ զրացի մարդ,
կնիկ ծիծաղում են վրէս: Երեւի մտքներում կասեն
այս մարդը խելառ է: Ճաններին միջոց դուռս կողպած

101

Եւ պահուեմ. փառք Աստծու, քու աչքով տեսար, բա-
նալիս էլ մի վայրկեան բաց չեմ պահուեմ, իսկոյն փա-
կուեմ եւ, որ բախի կողմից անտէրները սենեակս չը-
մանեն:

Առաւօտները դեռ ես աչքերս չհաղաղած, նը-
րանք բղղալէ տուն են ընկնում, սատանէն դիտէ թէ
որ ծակիցն են դուրս պրծնում: Զարթելուս պէս
մեծ մասամբ դրաւոր աշխատութիւնով եմ զբաղուեմ,
բացի այս բառարանները, որ տեսնում ես, առաջս
թափուած են լինում տետրներ, տպարանի սրբադրու-
թիւններ: Անցեալ օրն էլ այնպէս շտապ ու կարեւոր
գործ կար առաջս, սր միջոց չունէի ոչ քիթ սրբելու,
ոչ շինածս թէյը խմելու: Բաժակս մնացել էր առա-
ջիս դրած: Մի նանձ այնքան քիթս չորս ու բոլոր պը-
տրտեց, որ զահլէս տարաւ: Համբերեցի մէկ, երկու, չե-
ռացաւ: Նյովից արմատ, ասի չարացած, սպասի
ծեռքիս գործը վերջացնեմ, տես թէ ի՞նչպէս եմ քու
հախից գալիս:

Արմունկս սեղանից չվերցնելու համար պտղուն-
ցիս մէջ բռնած ոսկորէ դանակն էի շարժում երբեմ-
նապէս: Այդ զոլուելի արարածը սրտիս հալը չհարց-
նելով ինչ չարութիւն և օյին տեսա, գլխիս խաղաց.
քիթս մէջն էլ մտաւ, միջի մեղրը ծծեց, զահրուժար
լինի գլխին ու արեւին. ներեցի, բան չարի: Բայց դուր չի
ասած՝ երես մի տալ, աստառ կուղի: Աւելի լրբա-
նայով այդ տնայիտանն սկսեց անընդհատ բղղալ ու
կայլել երեսիս, մէկ թշիցս, մէկ յօնքիցս, մէկ պոռն-

կիցս, մէկ աչքիցս, մի խօսքով ի՞նչ ասեմ, բոլորովին
համբերութիւնից հանեց:

— Այդքան էլ աննամուտութիւն չի լինիլ, կ'որի
դէն, ասի զսպուած ծայնով ու ատամներս կրճրաւե-
լով ձեռիս ոսկորէ դանակը վրայ բերի, որ զարշէլի մի-
ջատին խփեմ, սպանեմ,—միտքս վրէս չէր, էլ չիմա-
ցայ, ինչ արի: Միայն երբ զընդոց լսուեց ու
առաջս չբով ողորուեց, նոր տեսայ, որ թէլիս բաժա-
կը կիսով չափ փշրել էմ: Բաժակը ոչ ի՞նչ. ցաւը սրը-
բադրութեան թերթերը, թարգմանութեան տետ-
րակներն ու զրքերն էին, որոնք լվլվում էին շաքա-
րոտ ջրի մէջ:

Ասում ես. ինչո՞ւ եմ յուզուեմ, վրդովուեմ. հա-
պա այսքան ցաւ ու կրակ կըլինի՞, որ ես քաշում եմ
ճանճերի ձեռից... Գիտեմ, դրանք վերջը մի բան
պէտք է բերեն զլուխս. բայց թէ հօրդ հողին կըսի-
րես, ինձ մի ա'սա, հասկացրու. — Աստուած այս նը-
գովեալ, զահլաքիւշտ արարածներին ինչո՞ւ է ստեղ-
ծել. ախր ինչո՞ւ է...

Ես չկարացի խելքի մօտիկ պատճառ գտնեմ ու
ասեմ ծանօթիս: Նա լուացարանին մօտեցաւ թէ չէ,
ես դուրս ծկեցի, փախայ, որ ճանճերի ղաւի ղա-
ռաքից զլուխս ազատեմ:

Քաժալեանց Ս.

1896 Թուին Հոկտ. 17-ին.

X ՀԱՐՈՒՍՏԸ ՄԱԽԱԹԻ ԾԱԿՈՒՄ.

Այս կարմրաթուշ հաստափորը Մանչեստրում գործակատար եղած ժամանակից սիրահարուել էր սլլոմպլուդինգի վրայ, շատակերութեան արտի պատճառով եկաւ, փորահարինք ընկաւ: Չեմ ասում թէ՛ այնքան բարակեց, որ մախաթի ծակով անցկացաւ, չէ՛, այլ անքայով վրչայով այդ հին մեղաւորը այնպէս նեղն ընկաւ, որ մի ոտը դրեց «էն կեանքումը»:

Զարմանք է, ինչո՞ւ շատ անգամ խող մարդկերանց հրեշտակի պէս կնանիք են բաժին ընկնում: Երեւի այդ էլ բաղդի քոռութիւնից:

Նրա աղնուասիրտ կինը, որ տարիներ շարունակ նահատակուել էր փողապաշտ մարդի բնաւորութիւնից, աղքատների օգտին ամեն անգամ փող ուղելիս արիւն արցունք էր թափել աչքերից, աչժ գրքսի աշխարհը, հանդիսար մոռացած ամսից աւելի հիւանդի գլխով պտոյտ էր տալիս ու երեխի պէս խրնամում:

Թիֆլիզի հռչակաւոր բարկացիտ բժիշկն էր նրան այցելում, զրոյց անելով սիրտ տալիս հիւանդին, որ յոյսն այս աշխարհից բոլորովին կտրել էր:

Վերջապէս օրի մի օրը էսկուլապի հմուտ աշակերտը հաստատապէս ասեց հիւանդապահ կնոջը. — Միամիտ կաց, Թիֆլին, փտանդը համարեա անցել է, հիւանդը շուտ կառողջանայ:

X հարուստն այս ուրախ լուրի վրայ հառաչեց. — Մի, պարոն բժիշկ, ո՞ւր էր թէ այդպէս լինէր: Այս նեղ դրութիւնից եթէ ազատուեմ, էլ ի՞նչ դարդ ունեմ: Անթիւ գործերս, հաշիւներս ամիսներով մրնացել են օտարների յոստով, ուտող ուտողի է, քանդող քանդողի է: Եթէ ես մէկ էլ այս փակ սենեակից լոյս աշխարհ դուրս գամ, հաւատացնում եմ ձեռովս եկած ոչ մի բաւութիւն ազգի համար չեմ խրնայիլ: Թեպէտ շան օրեր եմ քաշել մինչև երկու շահի եմ վաստակել. խողէինիս պղնձները մաքրելով հասել եմ Անգլիայ, այնտեղից էլ վերադարձել այստեղ, բայց ոչ մի զոհաբերութեան առաջ կանգնողը չեմ, միայն թէ ոտի կանգնեմ:

Բարեսիրտ բժիշկին խիստ դուր եկան հիւանդի խօսքերը, ուստի քաղցը դէմքով վրայ բերեց. — չէնց ձեր այդ խոստումի պատճառով կաշխատեմ, որ շուտ առողջանաք. եթէ մինչև օրս չէք արել, զոնէ այսուհետեւ ազգի ցաւերին օգնէք: Բայց մի բան ասեմ, չր նեղանաք. — վախենում եմ առողջանալուց ետ մոռանաք այս խոստումը: Շատ լաւ կըլինի, որ ըիսկ անէք, հասարակութեան օգտին մի լաւ զոհաբերութիւն անէք ու իբրեւ ընտիր հայ քրիստոնեայ արքայութիւն մտնէք և ոչ թէ Յիսուսի յիշած ջանալ

հարստի նման ասածի վրայ փոշմանէք ու մախաթի ծակում մնաք:

Այս ասելիս բժիշկը քմծիծաղ տուեց:

— Հաւատացած եղէք, որ չէ՛, պարոն բժիշկ, այս նեղ օրից ազատուեմ, տեսէք ի՜նչպէս փոխուելու եմ դէպի լաւը: Հէնց առաջինը խոստանում եմ օրէս ետը կնկանս չըվշտացնեմ, կոպիտ խօսքով կամ վարձուքով նրա սրտին չդիպչեմ. իւր ամսական ռոճիկը տամ, ինչ բարեգործութեան վրայ ուղղում է, մախի:—Մի՞թէ մինչև օրս արդելում էիք աիկնոջը բարեգործութիւն անել, կարօտեալին օգնել, հարցրեց բժիշկը:

— Ժշմարիտ ասեմ, մի քիչ էլ արդելում էի, պարոն բժիշկ, եթէ տանս իրաւունքը նրա ձեռին լինի, մի ամսից ետ ինձ կրտեսնէք մուրացկան դառած: Աղքատ տեսնելիս ուղղում է հազի շորը հանի նրան տայ:—Բարեգործութիւնից էլ սիրուն բան, բացականչեց բժիշկը, անհուն հրճուանքով նայելով հիւանդի գլխիվերեր կանգնած աիկնոջը, որ համեստութիւնից խնձորի պէս կարծրել էր. — լաւ իմացէք, եթէ որ աիկինը չլինէր ձեզ խնամողը, դուք լոյս աշխարհին ամիս առաջ մնաս բարեւ ասած, է՛ն կեանքում չքաւորի հանգը դբօսնելիս կլինէիք:—Պարոն բժիշկ, խնդրում եմ, է՛ն կեանքի անունը մի տաք: Թող Աստուած ձեր միջոցով ինձ առողջութիւն տայ, աչնպէս բարեգործութիւն անեմ, որ ամեն լսող հայ ուրախանայ: Ի՞մ հայրենակիցներն անպիտան, կոպիտ մարդիկ են, ի՞մ ետեից քոռ Մարութ տղայ էն կան-

չում. բայց մտադրուել եմ ամենից առաջ նրանց լաւութիւնով ամաչացնել:

—

Մի շարթէն վրայ X հարուստը իրան լաւ էր ըզգում: Հեադհետէ ուժի եկաւ ու անկողնից վեր կացաւ. ածելին բանը հանեց, ինքն իւր երեսը թրաշեց, առաջուայ պէս արեխառն ընչացքները սրեց, զպլլտուեց ու կալուածների կառավարութեան գլխին կանգնեց: Այնիւ բժիշկը իւր աշխատութեան համար համեստ վարձատրութիւնով բաւականացաւ, սակայն հպարտ էր նրանով, որ իւր միջոցով մահի ճիրանից ազատուած հարուստը ազգին խոշոր նուէր է տալու, այսինքն հիւանդանոց, դպրոց, օրինակելի արհեստանոց կամ սրբանց պէս որեւէ հիմնարկութիւն էր տալու հայ ժողովրդին և բարեգործների շարքը դասուելու:

Այդ յուսով յաղնիւ բժիշկը սպասեց բաւական ժամանակ, ձայն չլսեց, լրագիրների մէջ ևս լուր չբկար, որ նրա միլիօնատէր պացիէնտը որեւէ բարեգործութիւն է արել:

Վերջը մի օր բժիշկը պատահմամբ տեսաւ նրան ու հարցրեց. — Հը՛, բարեւ ձեզ: Սպասելով յոգնեցի, ի՛նչ եղաւ ձեր խոստումը, կատարեցի՞ք թէ չէ:

X հարուստը թէպէտ զբաղուած էր նոր հոյակապ շինութեան հոգսով, բայց տեսնելով իւր բարերար խիտ բժշկին, շտապով առաջ եկաւ ու պատասխանեց:

— Հա՛, ինչպէս չէ, պարոն բժիշկ, խոստումս

կատարեցի: Բայց եթէ իմանաք այդ բանի առիթով
ես ու կինս ինչքան ընդհարումներ ենք ունեցել...
կրկարմանաք: Նա պահանջում էր ինծանից մեծամեծ
բան, այսինքն որ ես ոստայնանկութեան գործարանի
կամ արհեստանոց բաց անեմ հայրենի գիւղումս, այն-
տեղի կանանց ու աղջկերանց պարապմունք տամ:
Ինչքան բացատրում էի, նա չէր ուզում հասկանալ,
որ դա ահագին ծախս ունի: Դուք պատուիրեցիք ինձ
Աստծուն մի մատաղ անեղ, եթէ ինձ լաւութիւն
տալ: Աստուած տուեց, փա՛ռք Իրան: Բայց հաստատ
իմանալով, որ նա մատաղ անողի սրտին է նայում և
ոչ թէ շատ ու քչին, կարգապահի որ մեր գիւղի
եկեղեցու դռանը երկու մեծ ոչխար դո՛ւ անեն, լաւ
համով եփեն ու աղքատ մարդկերանց բաժանեն: Քա-
հանան, որին նոյնպէս ժամոց էի ուղարկել, պատա-
րազ էր արել հանդէսով ու ինձ համար երկնքից ա-
րեւշատութիւն խնդրել: Նրա պէս խեղճ քահանայի
աղօթքը Աստծու մօտ աւելի լսելի է, քան թէ քա-
ղաքի շուաղ տէրտէրներինը: Գիւղի եկեղեցուն, ուր
ես մկրտուել եմ, դեռ տասը տարի առաջ մի կարմիր
սլլիպէ վարադուր եմ նուիրել. առաջուանը սպիտակ
հասարակ չիթ էր, անշնորհք բան: Լաւ չեմ արե՞լ,
պարոն բժիշկ:

X հարուստը նկատեց, որ բժիշկը պատասխա-
նելու փոխարէն ուզում է երեսը շուռ տար շտա-
պով նրա ձեռք բռնեց և վրայ բերեց.—հայրենի գիւ-
ղը, ուր մանկութեանս քաղցր օրերն անց եմ կա-
րել, ուրիշներին շատ եմ սիրում: Այդ պատճառով

բայի ժամին վարադուր նուիրելը, ուղեցի ուրիշ բա-
րութիւն էլ անել, ամեն նեղութիւն քաշեցի, բայց
գիւղի սպերախտ երիտասարդները այդ օգտակար մը-
տադրութիւնս մինչև օրս էլ թողում են անկատար:

Բժիշկը հիշտ է, զայրացած էր, բայց ամեն հիգ
թափելով զսպեց այդ զգացմունքը, որ իմանայ թէ
այդ հաստ գլուխը ի՞նչ օգտակար բան մտածած կը-
լինի գիւղացոց համար, ուստի հարցրեց.—մատաղ ա-
նելուց առանձին ի՞նչ ուշադրութեան արժանի բան
էք մտածել գիւղի հասարակութեան համար, որ ե-
րիտասարդները խանդարել են, ինչո՞ւմն է նրանց ա-
պերախտութիւնը:—Ասեմ այս բոպէիս, տեսէք, ան-
կեղծ հայրենասէ՛ր եմ թէ չէ: Մեր դպրոցների փա-
կուղին ու խլուկը ամենի սրտին ցաւ պատճառեց:
Շատերն սկսեցին պառաւի պէս լաց լինել, բայց
գործ շինելու համար ոչով մատ մատի չխփեց: Կնի-
կըս ինձ գիշեր ցերեկ հանգիստ չէր տալիս, մի գլուխ
չիշեցնում էր, որ ես բժշկի մօտ խոստացել եմ բա-
րեգործութիւն անել և չեմ սկսում: Նրա ուղածը
բոլորն էլ մեծածախս բաներ էին: Պահանջում պըն-
դում էր, այնպէս բան լինի արածս, որ ժողովրդի
աչքին երևայ: Ես չէի յօժարւում նրա ասածին, դրա
պատճառով էլի իրար խաթրի դիպանք: Նրա ձեռ-
քից ազատուելու համար որոշեցի մի բարերարութիւն
անել դարձեալ իմ գիւղի ժողովրդին. դուք էլ դի-
տեք, որ քաղաքի ժողովուրդը շատ հողացող ունի:—
Յետոյ ի՞նչ արիք, պարոն մեծատուն, շուռ վերջաց-
րէք, ես շտապում եմ հիւանդի մօտ:—Խնդիր տուի

Կովկասի դպրոցների հոգաբարձուին:— Ինչի՞ համար երեւի իրաւունք խնդրելու, որ ձեր հաշուով մի գիւղատնտեսական դպրոց շինէք:— Ո՛չ:— Հապա՛ ի՞նչ խնդրի միտքն ի՞նչ էր:— Ես խնդիր էի ապիւս, որ հայ դպրոցների փակ ժամանակ իրաւունք տայ կիւրակնօրեայ դպրոց բաց անեմ, որպէսզի գիւղի երիտասարդները գրել կարգալ սովորեն: Շնորհակալ եմ մեծ ապատիւ հոգաբարձուից, ինձ բարեկոյս մարդ ճանաչելով շուտով Թոյլատրեց, իսկոյն նամակ գրեցի գիւղի զործակալ քահանային, որ իմաց տայ տեղական դպրոցի ուսուցիչներին:— Որ ի՞նչ:— Որ ես կիւրակնօրեայ դպրոց բանալու իրաւունք եմ ստացել, խոստանում եմ իմ կողմից տարեկան հարիւր ուսուցիչ ծախսել տետրակի, զրքի, զրչի և այլ մանր բաների համար. Թող նրանք շուտով գիւղի երիտասարդներին, ինչքան որ կան, ժողովեն ու կարգալ գրել սովորեցնեն: Կարծում էի որ ամենը ցնծութիւնից պար կը դան, որովհետեւ անձս կառավարութեան առաջ կասկածի ենթարկելով ուզում էի բարեգործութիւն անել հայ գիւղացոց. բայց տեսէ՛ք ապերախտ ուսուցիչներն ի՞նչ են պատասխանում.— մենք չենք կարող ձրի պարապել. շաբաթուայ մէջ կիւրակին է մեր ազատ օրը, ուզում ենք շունչ առնել: Ու հրաժարուել են:

Բարկացկոտ բժիշկը այլ ևս չկարողացաւ լռելով վրդովմունքը զսպել. համբերութիւնից զուրս եկած նայեց ուղղակի X հարստի մաքուր ածլած կարմիր երեսին ու բարձրակոչ ասեց.— Տօ՛, զեա՛ղա մարդ,

ա՛յս էր ձեր խոստում կատարելը: Հիւանդ ժամանակ բարեկամների ներկայութեամբ խոստացաք մեծ բարեգործութիւն անել. երեւի ձեր հաստ փորը խափանեց այդ սիրուն ուխտն իրագործել: Ասած է՝ աւելի հեշտ է ուղտին ասելի ծակով անցնելը, քան Թէ փատ հարստին արքայութիւն մտնելը: Այդ պատճառով դուք չկարողացաք արքայութիւն մտնել, այլ մնացիք մախաթի ծակում: Աշխարհում բարեգործի անուն ժառանգելու համար ուզում էք կիրակնօրեայ դպրոց բանալ, դրա համար ոչ շէնք էք շինում, ոչ սեղան, ոչ նստարան: Ամենն էլ խեղճ գիւղացոց հաշուով պատրաստի են. բացի այդ պահանջում էք, որ աղքատ ուսուցիչներն էլ դան ձեր փառքի համար ձրի դաս տան, իսկ դուք տարեկան միայն հարիւր ու ծախսելով ողջ գիւղի բարեգործ համարուէք ու լրագիրներում էլ ձեզ զովել տաք: Հապա՛ չէ՞ք ամաչում ձեր շարէշար քառաչարկ աներից, ձեր միլիօն կարողութիւնից, որ ինքներդ այդպէս փոքրօրի էք վարում ու գիւղի աղքատ ուսուցիչներին ապրիլ լախտ անուանում: Մանչեստրում տաս, տասնհինգ տարի նրա համար կացա՞ք, որ դաք այդ տեսակ անբարոյական ուտիլիտարիստութիւն բանեցնէ՞ք ձեր շրջապատողների դիմին:

Բժիշկը զայրոյթից զուճատուած Թողեց X հարստին ու ճանապարհը շարունակելով յանդիմանեց ինքն իրան.— ախմա՛խ զլուխ, ինչո՞ւ չէիր Թողնում, որ այսպէս խողը զնայ փորահարկներից սատկի:

ՓՈՔՐՈՓԻ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ

Յարգելի ընթերցողը երևի «Զարկ» շաբաթաթերթի անցեալ տարու և «Հովիւ» շաբաթաթերթի այս տարու №№ կարգալով ինքն իրան հարց տուած կրլինի.— պ. Քամայեանը նոր մարդ չէ, երկար տարիներ հայ դպրոցներում ուսուցիչ է, բացի այդ հայ ընթերցող հասարակութեան յայտնի է իւր գրական գործունէութեամբ, այս ի՞նչպէս է, որ հրատարակով նրա պատուի դէմ դարչելի ակնարկներ են անում, զաղբելի խօսքեր արտասանում, նա լուռ է մնում, ծայն չէ հանում:

Այո՛, ընթերցող, որքան տարօրինակ թուալ քեզ իմ լռութիւնը, նրանից աւելի տարօրինակ կերեւայ ինձ քո միամտութիւնը մեր հայկական խառնափշտոր, անզուխ, ողորմուկ իրականութեան վերաբերմամբ: Միթէ չէ՞ս տեսնում, թէ մի տարուց ի վեր մեր մածուլը ի՞նչ է ներկայացնում կամ ի՞նչ մարդկանց յուսով է մնացել: Տեսած կա՞ն, որ մի բան այնքան անխորհրդէն շահագործուած լինի, ինչպէս մամուլի ազատութիւնն է շահագործուած: Ժողովրդական առաջն ասում է.— ժամի դուռը բաց է, շանն էլ ամօթ է հարկաւոր: Ե՛րբ է նկատուած, որ անծնական դժուր հաշիւները մտքելու համար լրադրութեան էջերը այնքան փողոցային հայհոյանքներով լցուեն, ինչպէս այժմ են լինում փծուն զրչակների շնորհով:

Ասա, է՛րբ է տալադրական խօսքի պատիւն անքան ընկած եղել, ինչպէս ներկայ օրերին: Եւ ի՞նչպէս կարող է չընկնել, քանի որ զրիչ վերջնողի ցանկութիւնը չէ ճշմարտութեան դիմուք լինելը, այլ ուղղակի հերստած սրտի սև մաղձը չրսիրած մարդու գլխին թափելը, առանց մի վայրկեան խելաբերուելու ժողովրդական առածից թէ՛ ելնի սիրտ՝ կրտէ՛ցի գլխի, ի՞նչի սիրտ, չղանէ գլխի: Կրքից կուրացած անձերից կարելի՞ է բարեխղճութիւն յուսալ: Դժբաղտաբար գրական բարքերն այնքան են ենթարկուել կեանքի ապականութեան, որ վայելչութեան տեղ հանդիսաւորապէս բաղմել է ցեխը, ազնուամտութեան տեղ համաճարակ ինսինուացիան: Այս անտէր օրերին միայն նիւթական հարստութիւնը չէ, որ էկապրոպրիացիայի է մատնուած ամեն բոլէ, այլ և աչքի լոյսի պէս փայփայած մարդկային պատիւը, անունը... Ժամանակը հիւանդ է... էլ ոչ հաւատ է մնացել, ոչ փտահութիւն, տասնեակ տարիների աղուհւցկեր բարեկամն անդամ թէթեւ վիրաւորանքից փոքրօղի դառնալով մէկ էլ տեսար տպադրական խօսքը զրպարտութիւնների ծառայեցրեց:

Այժմ մասնաւորեմ խօսքս ցոյց տալու թէ ի՞նչ շարժառիթներից զրգուած մինչև օրս չարաչար հայհոյել են ինձ երկու խմբադիր, մի զրափառառ և մի սրբազորիչ: Առաջին տեղը բռնում է պ. Լևոն Մէլիք ադամեանցը, իբրև կատաղի ինսինուատոր: Սա եթէ այսուհետև մարդկութեան այլ ծառայութիւն չանի, աչն էլ բուական է, որ իւր անծով իրականացրեց այն ասացուածք թէ՛ շատ մի՛ սիրիլ, ատիլ կայ: 50 տարուն մօտեցած այս մարդը ուղիղ 20 տարի եղել է իմ Լեւոնը, որ սիրել ու փայփայել է ինձ ինչպէս մի Busenkamerad, իսկ այժմ իմ անունը լսելիս գժուում է, դողդողոցն ընկնում: Մեր բարեկամութեան

պատմութիւնն անելու համար հատորներ կարելի է գրել. այժմ դրա համար ոչ սիրտ կայ, ոչ ժամանակ, առ այժմ բաւական եմ կարծում զլիսաւոր կէտերը վեր յիշելով: Մեր ծանօթութիւնն սկսուել է 1875 թ. Ներս. դպրոցից. նա մանկական ուրախ բնօլթ ունէր. խռովկան, չամառ, կատակաբան, ուշուցնատու մէկն էր: Ինծանից մեծ լինելով օգնում էր խորհուրդներով ընթերցանութեան մէջ. ինձ շուտ կպաւ իրբեւ աշխատասէր և ուշուցալ շուրաւերցու: Ես էլ իմ կողմից ոչ մի ձգտում չէի ծածկում նրանից. վիշտ թէ կարիք՝ ամենն էլ բաց էին նրա առաջ. սիրող սիրա ունէր, նրա համար դարձայ հարազատ եղբայր, իմ անուներ առանց ջան խօսքի չէր արտասանում. նոյնը և ես: Յանախ իրար մօտ նստած օգային ամբողջներ էինք շինում: Բազդը նրան ժպտում էր. բաղդաւոր էր և ուրախ, երբ 1880 թ. անտիկալ մըրսեց, հիւանդացաւ, անիրաւ ճակատագրի որոշումն էր թէ ինչ, ամենիս սիրելի Լեոնը հասարակ հիւանդութիւնից լսողութիւնը կորցրեց ու խեղճ մօր զլինն երկինքը փուլ ածեց: Ուրախ, խնդադէմ երիտասարդը դարձաւ տխուր, յուսահատ: Ընկեր բարեկամները շարունակ շրջապատած ամեն միջոց դօրծ էին գնում, որ մխիթարած պահեն: Այդ դժբաղդ զէպքը մեզ աւելի մտերմացրեց, մենք հողով դարձել էինք մի: Երբ սախալուած էի Թիֆլիզից զիւղը գնալ, նա երգումով խօսք առաւ, որ իրան չմոռանամ, միշտ նամակներ գրեմ: Պետերբուրգ գնալուց առաջ անմխիթար մօրը զիւղ ուղարկեց, որ ես շարունակ այցելեմ ու մխիթարեմ:

Լեոնի հետ նամակադրութիւնը շարունակուել է 13 տարի, մինչև ուսուցչական պաշտօնով դաւառներից Թիֆլիս վերադառնալս: Նամակների մի մասը

կորել են, այժմ ինձ մօտ մնացել են 250-ի չափ, որոնց շատը բաղկացած են 8, 12, 16 էջերից: Բիւֆօնի խօսքը թէ՛ տեր մարդն ինքն է, բոլորովին համեմատ է Լեոնին և իւր նամակներին. ոչ մի նամակ չունեմ, որ մէջը կռուի կտոր, ուշուցն, բացականչութիւն, զալմաղալ չլինի: Կեանքի մէջ այժմ էլ այդպէս է Լեոնը: Առանց բղաւելու, ճղաւելու ոչ ոքի հետ չի խօսում: Երկու ծայրահեղութեան մէջ է օրօրում. լացից ծիծաղը, լուրջ տրամադրութիւնից յուսահատուելը դրա համար վայրկենի բան է: Հոգեբանին մի ընտիր ուսումնասիրութեան առատ պաշար կարող են մատակարարել Լեոնի նամակները իրանց բաղմապիսի դժերով: Ես առ այժմ առաջ կրբերեմ պատկառելի հատորից միայն մի քանի կտորներ, որոնք պարզ ցոյց կտան, թէ ես Լեոնի համար ի՞նչ եմ եղել իւր կեանքի զփուար բոպէներում:

«Սարգիս չան... ինչպէս տեսնում եմ, եթէ լուծմ մի ամբողջ տարի, ինքզ էլ լուելու ես... ասում եմ, որ չուսահատուես. Շուրաւերու վերաբերմամբ չեմ ասում, այլ Պետերբուրգի, հասկացա՞ր... իմ մասին ոչինչ մի՛ սպասիր, վաղը գնալու եմ ուրիշ պրօֆեսօրի մօտ... Աղամիցս դրիր, մայրս ի՞նչպէս է...»

1881 յունվարի 13 Պետերբուրգ

քո Լեոն.

Սարգիս չան... մի քանի օր առաջ քեզ նամակ գրեցի բարկացած, պատճառը նամակիդ շատ ուշանալն էր... «Փոքրողութիւն» բառը դու իրաւունք չունես գրելու, այդ ինձ է վիճակուած միայն: Գնո՞ւ մօրս դարձեալ տես, շնորհակալութիւն հողատարութեանդ համար...

1881 յունվարի 17 Պետերբուրգ

քո Թշուառ Լեոն.

Սարգիս ջան... նամակիս պատասխանին րոպէ տա րոպէ սպասում եմ... առ զրիչը և մանրամաս տեղեկութիւն տուր, որ կարօտս փոքր ի շատէ լցուի, հասկացա՞ր թէ ոչ, պօ՛լտի, հանաք չեմ անում, հաւատա, շատ բարկացած եմ քո վրայ... քու մասին կրիօսեմ պ. Եղեանի հետ, որի դամարը լաւ գտել եմ այս խուլ տեղովս... եթէ այս տարի Սանատարեանի հաշուով ուս. դպրոց մտնելու չըլաշողուի, չը յուսահատուես... բարեւիր մօրս, Ալամի մասին բան զրիք. կարծեմ աշակերտդ քիչ չար է և ծոյլ... Մայրըս ի՞նչպէս է:

1881 հոկտ. 18 Պետերբ.

քո Աւոն,

Պետերբուրգի բժիշկներից յոյսը կտրուած Աւոնը դարձել է Թիֆլիս. այդ ժամանակ ես Շուլաւերում մանուկներ ժողոված պարապում եմ ամսական եկամուտ ունենալով 10—15 ռ. միայն:

Սարգիս ջան... դրութիւնդ շատ լաւ հասկանում եմ, բայց չէ՞ որ նախկին նամակներումդ ասում էիր, որ յուսահատուելու չես... այդպէս շուտ ընկնուել մի՞թէ կարելի է, այն էլ քեզ, որ ինչե՞ր չէիր մտածում... դուր է սրտիդ անհանդատութիւնը, համբերութիւն և ամեն բան կըշխուի... վերջին խօսքս չէ, ոչ միայն չըլուսահատուես, այլ և քաջ լինես, ընկնուես...

1881 հոկտ. 18 Թիֆ.

Քո. Աւոն.

Սարգիս ջան... ես այսօր մոլորուածի պէս էի, մի բան էի ուզում, բայց չգիտէի իսկապէս ինչ... քու շատախօսութեան կարօտացել էի, դու էլ նազ էիր ծախել, որ նամակ զրկես, դուր տեղը գնացի չացի

մէջդան... ուզում եմ ուրախ լինել, բայց չի գալիս մախլաս...

1882 մարտ. 23 Թիֆ.

քո Աւոն.

Սարգիս... արդէն շատ տխուր էի առանց պատճառի, որ աւելի անտանելի է, նամակդ պակասը լքողացրեց: Միթէ սրանից չեաց էլ պէտք է փիլիսոփայութիւն կարգաք դիտիս ամեն կողմից, որ համբերեմ, որ չըլուսահատուեմ և էլ չգիտեմ ինչ դառնադսի, սիրտս անդորր պահեմ.— դէ՞, արի պահիր, կարելի՞ է, Ի՞նչ է ուզում նակատագիրը... Աստուած իմ, այս կարճ միջոցում ինչե՞ր չպատահեց, խելքս չի հասնում, միայն դիտեմ, որ չըպէտքէ անձնատուր լինեմ նախկին մեղամարդութեան, սակայն ոյժ չկայ: Ես աշխատում եմ, միայն եթէ ընկայ, էլ մնաս բարով ամեն բան... բայց ներքի, եղբայր, ինչ պարտական ես ինձ հետ սիրտդ կտարելու. ինչ փոքրոգութիւն իմ կողմից, որ «ախ ու փախ»-ով եմ նամակիդ պատասխանում, մինչդեռ շնորհակալ պէտք է լինեմ, որ դուք ես իմ միակ մխիթարութիւնս:

1883 յունվ. 27 Թիֆ.

քո Աւոն.

Սարգիս ջան... հոգիս, այսօր առաջին օրն է, որ ազատ եմ և այս առաջին նամակն է, որ քեզ եմ գրում... Աստուածդ սիրես, յանուն ընկերութեան դնա մօրս դերեղմանը տես ու դարձիր, իսկ եթէ կըհամբուրես, կարող ես հասկանալ թէ ինչ կզղայ

1883 փետ. 22 Թիֆ.

քո Աւոնը

Սարգիս ջան... պատուէրս կատարելուդ համար անկեղծ լուռ շնորհակալութիւնս ընդունիր: Ախ. Սարգիս, այս տխուր օրերին մայրս այնպէս է միտս

ընկնում, որ խելքս զնում է... Եթէ կարգին եկող լինի, լուսանկարդ կուղարկեմ:

1883 մարտ 7 Թիֆ.

քո Լևոն.

Այս ժամանակ միայնակ չեմ պաշտօնավարում. երեք ուսուցիչ ևս կան դպրոցում, հոգաբարձուք են ընտրուած Մատուրեան Ե., Տէր-Սարգսեանց Ս., Գալանթեանց Գ. Մամիկոնեան Ն. դիւղում հիմնել եմ զրադարան. տալիսեմ ներկայացումներ տեղացի երիտասարդների և աշակերտներիս օգնութեամբ: Լևոնն ինձանով հիացած է. եկեղեցիներում քարոզում եմ կրօնական օրերը:

Սարգիս շան... զրեւ էիր որ դպրութեան, ես էլ սրբապետի ուղղութեամբ եմ քեզ տեսնել, յոյս ունէի որ ամսիս 20—21-ին կգաս, սակայն դադար չհասնելով զեղծուի. Լաւ կանես քարոզներով մէջ քահանայներին չգիպէս, որպէս զի քեզ տուած իրաւունքը ես չառնեն... Որչափ զիտեմ, իրաւունք չկայ աշխարհականին քարոզ խօսելու եկեղեցում, ինչպէս տեսնում ես՝ Սեդրակեանը քեզ համար ընդհանուր օրէնքից բացառութիւն է արել... իմ մասին բան մի հարցնիլ, քեզ միշտ խնդրել եմ, բայց դու էլի քու էշն ես քշում:— Ինչո՞ւ տխուր ես:— Միթէ կարող եմ ուրախ լինել: Գիւղից ինչ եկել եմ համարեա առաջին թէ երկրորդ շաբթից մինչև այսօր ես Եփրեմի տանն եմ նաշում. լսում ես, գուցէ ոչինչ քո կարծիքով... Ինձ համար շատ քաղցր է բարեկամական այդ օգնութիւնը... միայն այն դիտակցութիւնը, որ բարեկամներիս ծանրութիւն եմ տալիս, մաշող հալով է, մանաւանդ այն դիտակցութիւնը, որ էլի եր-

կար ժամանակ եմ նեղութիւն տալու... Յուսահատութեան մօտ եմ համարեա, ոչ մի անգամ չեմ ցանկացած Թիֆլիզից հեռանալ ինչպէս այժմ, ոչ մի անգամ հիւանդութիւնս այնպէս զգալի չի եղել, ինչպէս այժմ: Սրտաքուստ ինձ զսպում եմ, որ այլոց կարեկցութիւնը չտեսնեմ, բայց ներսիցս արիւն է հոսում... բաւական էր, ինչ նախատգիրք փորձեց, ամեն բանին վերջ կայ: Միթէ մեղաւոր կլինեմ, եթէ ես էլ այդ կանօնին հետեւեմ: Օ՛, միայն երբ մտածում եմ թէ ասելու են «Լևոն փոքրոգի էր», ձեռք եմ քաշում անձնասպան լինելու դիտաւորութիւնից... ա՛խ, ինչ կլինէր իմանայի, արդեօք տկանջներս բացուելու են թէ չէ...

1883 ապր. 27 Թիֆ.

քո Լևոն.

Այս ժամանակ ես ամեն նեղութիւն յանձն առնելով կիւրակնօրեայ դպրոց էի հիմնել հասակաւոր դիւղացիների հետ, յետոյ ընկերացան ուսուցիչներէր երկուսը, ձրի էր ոչ թէ ուսումը, այլ և դասական իրեղէնները:

Սարգիս շան... մի տխրիլ, թէ ժողովուրդը եկեղեցու կողմն է, Աստուծով մի օր էլ դպրոցի կողմը կրկնի: Այդ աչքի առաջ ունենալով պատրաստիր երիտասարդութիւնը ապագայի համար... այդ մտքերով յայտնիր ոչ այնտեղ, ուր պարապում ես, ոչ, այլ դուրսը, որպէս զի դրան կից անհրաժեշտ գառն ճշմարտութիւններն էլ ազատ յայտնես... Օ, կիրք, կիրք, դարչելի ճիւղ, թքեմ երեսիլ, եթէ կարելի լինէր այդ զգուշի արարածին ձեռքերովս բռնել, այնպէս կընճէի, որ էլ խալառ տղեղ զլուսը չբարձրացներ

և խանդարէր մի բարի դործ... «Մանկավարժանոցը»
ես էի սրբապարտում. բայց որովհետեւ խմբ. Խոր. վ.
Ստեփանէն ինձանից զիժ է, ուզում եմ հեռանալ...

1884 ապր. 18 Թիֆլիս.

քո Առն.

Սարգիս ջան... միթէ չես գիտի, որ եթէ կա-
մենում ես մարդիկ քեզ հասկանան, ինքզ էլ պիտի
աշխատես դրանց հասկանալ: Ուրիշ խնդիր է երբ
վերաբերում է մասնաւորներին, որ իրար հասկանում
են, օրինակ ես ու դու... երբ տեսնում ես առողջ
դատողութեան տեղ կիրքն է խօսում, դադար պէտք
է տաս և քո մէջն ամփոփուես... ինչո՞ւ դուր տեղ
հոգեկան անդորրութիւնդ ոտի տակ ես տալիս սար-
սաղների պատճառով... դեռ մարդ չկայ երկրիս ե-
րեսին, որի սիրտը շատերը ճանաչէին, դու ինչո՞ւ
դժգոհ ես, որ քո սիրտը քչերին է յայտնի: Ահա
դարձեալ քեզ երնէկ տալու տեղ, օրհասի դոհ կըլինէի,
եթէ դոնէ շատ քչերը ճանաչէին իմ սիրտը. խօ էլ
չէս ասիլ, որ անտեղի եմ քեզ երանի տալիս:

1884 ապր. 29 Թիֆլիս.

քո Առն.

Այս թուի աշնան թողում եմ Շուշաւէրը տե-
ղական քահանաների ու աղնուականների հալածանքի
երեսից ու գնում Ղաղախու Կողպ աննշան ոռնկով:
Լեռնը նամակադրութիւնը շարունակում է այդտեղ էլ:

Սարգիս ջան... քո նախկին հոգաբարձու Սար-
գսին տեսայ ու կարօտդ նրանից առայ լուռ ու
մունչ առանց մի խօսք անդամ քու մասին հարցնե-
լու... այդպէս բաներ, Սարգիս ջան, տեսնում ես՝ աշա-
կերտներդ լալով գնացին գիւղերը... էլի չպէտք է

շուսահատուենք, թող դպրոցները փակեն, մենք կուլ
գնացող փուշ չենք:

1885 ապր. 15 Թիֆլիս.

քո Առն.

Սարգիս ջան... հաւատում եմ, որ Թիֆլիզի
համար թխուել ես, ինչպէս ես էլ Շուշաւէրի համար,
միայն արի տես, որ Շուշաւէրու չափ կարօտացել եմ
ներկարար Աւետիքի անպիտան տղին, կարծեմ այդ-
տեղ է լինում. սե ճակատիցը պաչ արա իմ փոխա-
րէն... Ինչո՞ւ մնացիր կանգնած միթէ չէս կարող
խնդիրքս կատարել, ինչ մի դժուար բան է, ձեր տա-
նը հայելի չսունէ՞ք, վեր առ և իսկոյն կը հասկանաս,
թէ որքան հեշտ է եղել մի սե մարդու համբուրելը...
դալու էս թէ չէ, մնացել եմ մեն մենակ... Սարգիս,
տունաց մտերմի այս զեղեցիկ աշխարհը մի քու դրո-
շով չեմ առնիլ, խաչը վկայ... յարգանքով ողջոյնս
ճնողացդ:

1885 օգոս. 28 Թիֆլիս.

միշտ քո Առն.

Սարգիս, էհ եղբայր, դու էլ ինչ տեսակ մարդ
ես, խա՛չ... բա ի՞նչ... դալիս եմ հա դալիս եմ, դեռ
հա դալիս ես. դէ եկ էլի՛, վա՛յ... արա, թէ դու ու
Լեռնը (Մովսէսեանց) դալու էք, եկէք քիչ միչ ա-
դառ եմ, կըխօսենք:

1885 սեպտ. 10 Թիֆլիս.

Քո Առն.

Սերգօ... դու ի՞նչ բանի ես, չախրես, քանի կա-
րող ես սիրտդ լայն պահիր, կաղզուրուիր, ես այդ-
պէս եմ ուզում, հասկանո՞ւմ ես, այդպէս եմ ուզում,
մի փախենայ, ուսում շարունակելը յաջողուլու է...
լրագրներ կստանաս. համբոյր:

1886 ապր. 24 Թիֆլիս.

քո Առն.

Ա՛ Սերգ... Որ ես քեզ ասում եմ՝ երջանիկ մարդ ես, հէնց նրա համար եմ ասում, որ կարողանում ես օրադրութիւն պահել: Իսկ ես այդ իսկի չկարողացայ և չեմ էլ կարողանալու, քանի որ ոչ անկախ եմ և ոչ հանդիստ... հակառակդիր, հակառակդիր, վերջին տարիներս սաստիկ տխուր եմ եղել, զուցէ հիմայ աւելի եմ քան երբեք, սակայն կուղէի այսպէս տխուր լինել և երջանիկ, որպէս այժմ եմ, քան թէ հակառակդիր: Արդեօք վերեւ և ներքեւ ասածներս մէջ հակասութիւն չկա՞յ, Սերգո ջան. բայց այդ ոչ իմ և ոչ քո բանն է, սիրելիս, այլ մեծ հոգեբանի գործն է... զնա, մատաղ, զնա բազումը աշխատիր, որ կողողուրուես թէ հոգեպէս և թէ ֆիզիքապէս... բան չկայ, թող ձեռիդ մէջ բշտի... համը դրա մէջն է, կեանք ասածդ, ապրելը հէնց այդ է: Ե՞րբ պէտք է կարենամ ես ևս այդ անհուն բաւականութիւնը վայելել... երջանիկ ապագայ... արդեօք զայնու ես ինձ համար մէկ օր և այն ժպիտը երեսիդ...

1885 ապր. 29 Թիֆլիս.

միշտ քո Անն.

Սերգո... ա մարդ, թէ տօ լաւ մարդ, չէ՞ որ զրել էիր թէ մի մեծ նամակ եմ գրելու. այս էլ կաշուին թէ՛ գրիր է՛, ինչ ես մարդու աչք ջուր կրտսացնում...

1886 մայ. 26 Թիֆ.

քո Անն

Սերգո. եթէ թուղթ չունես, մատաղ, ասա դարկեմ, օրհնածի աղայ (իրաւ՝ օրհնած է հայրդ)... դու լաւ ես գուշակում, որ հայոցելու եմ. էն էլ Դ՛նց Սերգո ջան, զնա՞ ու զնա, խա՛չ... իմ բնաւորութիւնը քեզ յայտնի է, որ երեսայական է, որի պատճառով ասում են, չեմ պառաւելու...

1886 յունիս 1 Թիֆ.

քո Անն.

Դպրոցների փակ ժամանակ է, ամբողջ մի տարի 1885 թ. ապրիլից երկրագործութեամբ, տնային գործերով եմ պարապում, կալ կասում են, հետն էլ «Շուլաւերցոյ բարբառ» աշխատութիւնս լրացնում:

Սերգո... դիտես, որ բարկացած պէտք է լինեմ վրադ. քեզ նամակ եմ գրում, Ասածու սերը գցում, իմ սերով երգուեցնում, որ դիւղում պատահածը միտա մի գրես, դու ասում ես՝ սիրտ չկայ միտա մի գրելու... դու և թէ ինձ համար լաւ կամեցողներդ քարին, կապանքին դէմ էք ընկնում... մի երկու խօսքով չէք ցանկանում ձեր օղիմալիական բարձրութիւնից իջնել մինչի խուլս... այդպէս Սերգո ջան, բարկացած, մինչև անգամ վշտացած եմ և մտքուծա դրել եմ մինչև դիւղ դալը քեզ ոչինչ չգրեմ...

1886 յունիս 18 Թիֆ.

քո Անն.

Այս ժամանակ ես օւսուղչական պաշտօնով դրաւընում եմ Ուտիական Նիժ գիւղում. դրանից առաջ Աննը իւր սենեակում հիւրընկալել պահել էր ինձ ամսից աւելի, ճաշել ենք իրար հետ, քնել իրար հետ: Մեզ հետ էր ապրում և Անն Մովսէսեանց. սրան էլ սրտով կալաւ Աննը, բայց որպէսդ իրան նրա հետ չխառնեմ կանչելիս. նրա անունը շինեց Աննիկ. և խստիւ պահանջում էր ինձանից, որ բացի իրանից ուրիշ ոչ ոքի «Անն ջան» չասեմ: Մի խումբ հայրենակիցներով Աննը մինչև երկաթուղու կայարան եկաւ ու արտասուելով ինձ ճամբու դրեց դէպի Նիժ:

Սերգո, այո. մատաղ, իրաւունք ունես լաւ ընկերների վրայ սքանչանալու, բայց միայն լաւ... զնալիս դու ուրախ էիր և տրամադրութիւնդ էլ ընտիր,

բայց մի տեսակ մշուշապատ, ինչպէս և մերը, բայց
միայն քո վերաբերմամբ... Ա. Սերգո ջան, տխուր եմ,
տխուր եմ շատ... «ա՛հ, դու կեանք անգուարթ,
թշուառի բաժին, ծիծաղի համար չես տուած մար-
դին»։ Ի՞նչ է արդեօք իմ մեղքը, ընկերդ եմ, միթէ
հերիք չէր, ինչ որ քաշեցի... Ա՛խ... տար Աստուած,
Նիժր լաւ տպաւորութիւն անէր վրադ, եռանդ ու
յաջողութիւն է ցանկանում քեզ

1886 սեպ. 24 Թիֆ.

քո Առնոն.

Յարգելի բարեկամ Աւետիք (հօրս է գրում)

...երբէք չի կարող պատահել, որ մի բան խօս-
տանամ ու չկատարեմ, երբ այդ խնդրողները իմ
սիրելի և յարգելի բարեկամներս են, այն է դու և
Սերգոն... դու թանր շուտ կստանաս:

1886 հոկ. 3 Թիֆ, քեզ միշտ յարգող Ա. Մ. Աղամեանց.

Սերգո ջան. Առնոնին էլ դնաց... բոլորովին մե-
նակ եմ, էլ հարկ կա՛ն ասելու, որ տխուր եմ... արա
ջան, քանի չեմ մոռացել, քու հօրն ի՞նչպէս կանչեմ,
թէ ասեմ՝ ամի, լաւ չի դալիս, թէ ասեմ՝ դայի, էդ
չեղաւ, թէ ասեմ՝ բիծա, էդ հօ չլինց չէլաւ: Ախր
բա ի՞նչ ասեմ, որ լաւ ըլի է, մի զրկր թէ քու
ստեղծողը կը սիրես:

...համբոյր և բարև

1886 հոկ. 5 Թիֆ.

քո Առնոնց.

Սերգո... բարեկիր յարգելի ասպնջակահիս, Թոմա
իւղբաշուն, իսկ քեզ համբոյրս ու կարօտագին բա-
րևա. իրաւ որ կարօտացել եմ. Սերգո ջան, մենակ է
մնացել մենակ

1886 հոկ. 21 Թիֆ.

քո Առնոն.

Սերգո ջան, այնքան շփոթուած եմ քո մասին,
որ անասելի... հօ դիտես բնութիւնս, հօ դիտե՛ս որ
մենակ եմ ու պապական մարդու պէս ընկերներից
տեղեկութիւններ եմ ուզում... արդեօք հիւանդ ես
թէ ուրիշ պատճառ կայ և ի՞նչ է պատճառը, որ
մեզ այսքան տանջում ես: Հերիք է. էլ չեմ կարող
զրկել, մի լուր հասցրու ինձ

1886 նոյ. 25 Թիֆ.

քո Առնոն.

Սերգո ջան, մատաղ, թէ նամակս քո ուղածը
չգուրս դայ, մեղաւորը ես չեմ լինիլ... Առնոնի ժամը
վաղուց է դուրս եկել. երանի նրան որ ծնուելուց
յետոյ իւր կեանքի պատարագները կից չեն լինում,
գուցէ ուրիշ ժամանակ ես ասել եմ մահուան տեն-
չալս, բայց այժմ, Սերգո ջան... խա՛չ, լաւ կլինէր,
եթէ մեռնէի: Ուզում եմ ապրել, բայց առանց սրտի
ապրել չի կարելի: Ի՞նչեիցէ, թքեմ նակատագրի ե-
րեսին... բա չասե՞մ քեզ, թէ երջանիկ ես, դու լաւ
է, այդ անիծեալ Նիժումը մենակ ես, դա շատ բնա-
կան է, հապա ես որ էս անտէր Թիֆլիսում եմ մե-
նակ. ա՛յ ցաւն այդ է... տար Աստուած, որ երբէք
կարիք չունենայիր հայր փնտրելու, բայց ես ասում
եմ, ոչ հայր, ոչ եղբայր, ոչ քաղցր քոյր, ոչ անդամ
սիրասուն մայր,—այլ լաւ ընկերն ամենից վեր է... եթէ
միւս անգամ կրկին ինձ այս անտանելի յուզմունք-
ների մէջ տանջելու ես քո լուութիւնով, հաստատ կա-
սեմ, որ ինձ չես սիրում...

1886 դեկ. 20 Թիֆ.

քո Առն.

Սերգո ջան... ուրախ եմ որ դոն ես վիճակիցդ,
դոն ես քեզանից. էլ դրանից լաւ բան չկայ աշխար-
հիս երեսին. քէֆ արա դու գոնէ, իմ դուխը քարը...
ես ամեն մի անմեղ երիտասարդական քէֆերին ընդ

միշտ մնաս բարով ասի: Թող սիրտդ չտխրի, հողիս, իմ այսպէս գրելուս համար, ամեն մէկին մի խաչ է տուած տանելու, ինչ արած, փառք Իրան, իմն այս տեսակ զուրս եկաւ: Ի հարկէ, լաւ չեմ անում, որ նամակներին մէջ միշտ լայիս եմ, բայց միթէ կռւղէ-իր, որ ես զրել էի այն, ինչ որ չեմ զգում... Սերգօ ջան... ես յուսահատ եմ, ամեն ինչի վերաբերմամբ անտարբեր, ամեն բանից զոյուած: Ինչ հողը զլիսիս տամ. կան մարդիկ, որ ընկերների համար ուրախութիւն են ծնուած, ես այդ երջանիկներից չեմ. ի՞նչ անեմ... («Աղբիւրն») էլ ես չեմ սրբազրուծ, Աղայեանը ձեռնից խլեց .. եթէ հարցնես՝ Տիգրանն է արդար, թէ Աղայեանը, ես կասեմ, ոչ նա, ոչ նա, մէկը յիմարների թագաւոր է, միւսը ախմախների... Շուշանիկս զնաց Պետերբուրգ... Նամակադրութիւններս ընդհատուած է... Ուրախ եմ որ այդպէս եղաւ... տղերքը ամենն էլ քեզ բարեւում են, իսկ ես բարեւի հետ հաւա մի տաք կարօտալի համբոյր եմ զրկում:

1887 յունւ. 8 Թիֆ.

քո Առն.

Սերգօ ջան... սիրտս սև, տխուր, յուսահատ, մելամաղձոտ, ոչինչ բան չի գալիս աչքումս, ամեն մի վատ արարծունք տեսնելիս լսելիս, իսկի չեմ ուզում ապրել: Մի անտանելի զղացմունքով սիրտս լիքն է. երբէք այսպէս չի եղել ինձ հետ... կարօտալի բարե-

1887 փետ. 16 Թիֆ.

տխուր Առնից

Սերգօ ջան... միթէ այնքան զբաղուած ես, որ մի երկու խօսք էլ չես կարող զրել առողջութեանդ մասին, մասամբ ես եմ եղել Նիժ գնալու պատճառը, ուրեմն հասկանալի է, թէ որքան անհանդիստ կլինեմ: Պոլտիութիւնից ձեռք վերցրու: Համբոյր քեզ

1887 ապր. 6 Թիֆ.

քո Առնից.

Յ. դ. Պոլտի, միւս անգամ դու Առնիկին Առն ջան չասես, թէ չէ ձեռնիցս չես պրծնիր: Նոյն.

Սերգօ ջան... այսքան ժամանակ լուռ լինել ես այսպէս անշնորհ նամակ զրկել օտարութիւն քաջող ընկերոջ, մախլաս... Նիկոյր (երկուսիս մօտ ընկեր), մատերով է համարում, թէ երբ պէտք է դաս, որ քէֆեր անենք... տրամադրութիւնս շատ զիբիլ է... այն ասա, ուղիղ երբ ես դալու... արա, թէ բարկութիւնիցս (իմ բարկութեան տունը շինուի) մոռացել եմ Զատիկ պոռշտի դարկելու, հիմա առ ու ես տուր 1887 ապր. 23 Թիֆ.

քո Առնին.

Սերգօ ջան... ստացայ նամակդ, ա՛յ ընկերական հիանալի նամակ, աւեսո՛ր, մաստրդ անիժեմ ես քու, խա՛չ... Ասենք չ. Սաթուհեանը մնաց տեղդ, միթէ դու էլ պէտք է մնաս էդտեղ, հը՞... քանի դեռ էդտեղ ես, էդ տղի շղանդներին մի լաւ սրիր, լետոյ հեռացիր... ինչքան էլ ուզում եմ զրբաշ կենամ, ըլում չի. Սերգօ ջան, մարդուս ապագան որքան լի է քաղցրը յոյսերով, այնքան էլ սև ու դառը մտքերն անպակաս են լինում... ա՛խ, շատ եմ ծանձրացել, անտանելի է դարձել. խլութիւն չգտաւ զլիսիս, ցառ ու կրակ դառաւ...

1887 մայ 18 Թիֆ.

միշտ քո Առն

Այս ժամանակ կրկին Շուշանէրում աւագ ուսուցչի պաշտօն եմ ստանձնել աւելի պակաս ռոնկով, քան թէ Նիժ ստանում էի:

Սերգօ ջան... եթէ իրաւ դալու ես, արի, հաղիր կրիսօսես ուսուցիչների ու վարժուհիների հետ...

ես եթէ ժամանակ ունենայի, պէտք է քեզ բողոքողի տայի, համա լաւ պրծար...

1887 օգ. 12 Թիֆ.

քո Լևոն.

Սերգօ ջան... դու ի՞նչ ես անում, ուսումնա-
րանն ի՞նչ հալի է... աներդ վերջացրիւ թէ էլի բան
է պակաս. զրիւ է, վա՛յ:

1887 հոկ. 20 Թիֆ.

քո Լևոն.

Սերգօ... այսքան մարդու աչք ջուր կարացնե-
լոց յետոյ հէնց ա՛յս էր... չգիտե՞ս, որ ուղարկն դա-
լով ջուր տալ չի լինիլ... Էրբ ես դալու, բա իսկի
չոխտ աօն չպատահե՞ց զոնէ մի անդամ... գնացիր
տեսա՞ր մօրս գերեզմանը, այդ է՞ք քո ասպէրութիւնը,
որ ինձ տանջում ես քո լուսթեամբ...
քեզ կարօտացած համ պաշում է, համ համբուրում

1887 նոյ. 22 Թիֆ.

քո Լևոնը.

Սերգօ... լաւ բան կանես, այսինքն հողիս կը-
խաղաղուի, որ գնաս աչքովդ տեսնես, թէ արդեօք
հօրեղբայրս լա՛ւ է շինել սուէլ մօրս գերեզմանը.
ասել էի, որ սպիտակ հող ածել տայ, որ եկած ժա-
մանակները այցելեմ:

1887 նոյ. 25 Թիֆ.

քո Լևոն.

Սերգօ ջան... քարետախտակները դրկեցի... ին-
չո՞ւ ես ուղում ձրի տալ... այստեղ հատը 20 կոպ.
պակաս չեն տալիս... դու կամ ես ի՞նչ պարտական
ենք, մենք էլ հօ ուրիշ աւագ ուսուցիչների պէս
փող չենք հաւաքում ու տակով անում... Տ. Պողոսը
լաւ իմանայ, որ խայտառակութեան մեծ մասը իրան
է բաժին ընկնում... Թող փառք լինի Աստուծոյ, թէև
խեղճ մարդիկ ենք, բայց զոնէ ազատ ենք այդ ստո-

րացնող, մարդու արժանաւորութիւնը մինչ սողու-
նին հաւասարող արատներից... Խիստը եմ Սերգօ
ջան, էլի հոպոպներս եկել են և փիս տեսալիցն են, լա-
ւ է որ զօրծով եմ զբաղուած, թէ չէ վա՛յ իմ օրին
կլինէր... համբուրս ու բարեւ քեզ

քո Լևոնից, պրծաւ գնաց, խա՛չ...

Սերգօ ջան... սեղմում եմ ձեռքդ և համբու-
րում Փոփոնիս (մօր) անուշ գերեզմանի հողն ու
քարը, որի մասին ինձ միամտացրի, օրհնեալ լինես
հաղար անդամ: Ախ Սերգօ ջան. քա՛նի ժամանակ է
մօրս չեմ տեսել երազումս, սիրտս այնպէս ուղում է...
Ախ անգութ մահ, դաժան ճակատագիր... պատկե-
րըս ստացայ. դիրքդ այն դիրքն է, որի համար քեզ
երնակ եմ տալիս, կարծես պարզ ասելիս լինես. «ահ,
բան չունե՞ս. տխրելու ով ժամանակ ու սիրտ ունի.
Ճնուէլ ենք, պիտի դո՞ւ ու ուրախ ապրենք մեր վի-
ճակով»: Երջանիկ մարդու խօսքեր, Աստուած վկայ...

1887 դեկ. 15 Թիֆ.

քո Լևոն.

Սերգօ... Վախտանգը (Մեհրաբեանց) քեզ խա-
բել է. ես դեռ մինչև հիմի խելքի չեմ եկել, այժմ
էլ սկսել է զրուխ ցաւել... ա՛խ, Սերգօ ջան, ճակա-
տագիրն ի՞նչ է ուղում ինձանից, ինչ է սուէլ, որ չի
կարողանում առնել... այժմ Սեւան (իւր հօրեղբոր
որդին և իմ նախկին աշակերտը) է կրծքացաւ ստա-
ցել. դէ՛ ասա, կարո՞ղ եմ առանց չուղմունքի ապ-
րել ու ինքս առողջանալ: Ինչո՞ւ այսպէս անբաղդ
դուրս եկայ, ընկերդ իմ, ինչո՞ւ ճակատագիրը հէնց
ինձ վրայ է սրում աստամները...

1888 լունվ. 26 Թիֆ. հիւանդ, լքեալ և լուսանատ քո Լևոն.

Սերգձ... Էրբ որ իմ ամեն ինչը վա՛յ տալու է,

ի՞նչպէս կարող եմ ձեռք քաշել դրանից. ի՞նչ հնարով, սովորորում ինձ... հիւտնդ եմ, բայց ոչ պառկած... շատ էլ ուզում եմ պառկել, պահողս ո՞վ է... Աղա՛միցս բան ասա, այժմ էլ կուրծքս ծակո՞ւմ է...

1888 փետ. 5 Թիֆ

քո Աւոն.

Աւոնի բնաւորութեան տարօրինակ կողմերից մէկը ցոյց տալու համար բերում եմ հետեւեալ նամակը:

Սերգօ ջան, այս րօպէիս ես ու Նիկօլը եկանք Գրիգորի (Մովսէսեանց) մօտ, խօսում ենք թէ ում լամպէն է լաւ, սրանք չեն հաւատում, որ իմն լաւն է: Ուղիղն ասա, իմ լամպէն լաւ լամպա չի՞:

քո Աւոն.

Յ. Գ. Երբ Նիկօլը տեսաւ, որ քեզ հարցնում եմ, համաձայնեց որ իմ լամպէն լաւ լամպա է, բայց Գրիգորը չի հաւատում, դրիւր շուտիսնդրեմ:

1888 փետ. 14 Թիֆ.

Նոյն.

Սերգօ, այս րօպէիս այնպէս խառն եմ, չնայելով պատճառ չկայ և եղանակն էլ հրաշալի, որ հա՛ է անում թէ սիրտս ճաքի: Ախր, ինչո՞ւ է անշուշտ մենակ լինելս չէ պատճառ, քանի որ առանձնութիւն շատ եմ սիրում... զարմանք բան է, այս րօպէիս ինձ նազողը կրկարծի թէ շատ լաւ տրամադրութեան տակ եմ, առանց կարծեալ, որ չեղած քլթքլթալէ եփում է. է՛ մախլաս, ինչ տարօրինակ մարդ եմ. երանի քեզ, որ այդպէս չես...

1888 փետ. 20 Թիֆ.

քո Աւոն.

Սերգօ, նամակդ ստացած օրն իսկ գնացի հարսնախօս... քեզ էլ զովեցի, իւր երեսին իրան էլ զովութանեցի... այսուհետեւ ի՞նչ հրահանդ ես տալու քո հարսնախօսին...: Ներողութիւն, ինչո՞ւ ենք ապրում: Աստուած իմ, ոչ մի անգամ կեանքը այնպէս անգոյն ու աննպատակ չէ թուացել ինձ, ինչպէս հիմա: Իրաւոր մեռնելուց և իւր հարազատի մօտ ննջելուց դատ լաւ բան չկայ ինձ համար: Խեղճ իմ Փոփոն, կենդանութեան ժամանակ հանգստութիւն չվայելեց, հիմա էլ վրդովում եմ նրա խաղաղութիւնը իմ այսպիսի բնթացքով... ա՛հ, եթէ կենդանի լինէր, ի՞նչ կլինէր նրա փայփայանքը — մայրական անուշ փայփայանքը իւր բնութիւնը դժբախտ

1888 մարտ. 12 Թիֆ.

Աւոնի համար

Սերգօ... Կարող էիր գալ մի քանի օրով, հոպուսներս էլի մօտ են եկել, սիրտս հա՛ է անում թէ տրաքուի, ապրել չեմ ուզում... եթէ հաստատ իմանայի որ որեւէ արդելք չի լինելու Փոփոնիս հետ անբաժան լինելու, պարտական լինէի, թէ զանգաղէի... իսկ ինչ վերաբերում է իմ սիրոյս, ի՞նչ օգուտ, բնկերդ իմ, այսքան տարուայ թափած բոլոր ճիգս, ինչ օգուտ Շ... ին նանաչելս... սեւերես նակատադրից մի հարուած մի անսիրտ հարուած հիմն ի վեր տապալեց ինչ որ անձնականիս համար սուրբ էր, նուիրական... գերմարդկային ճիգ եմ թափում թոթափելու ինձնից բոլոր անցեալս և երբ զգում եմ անգօրութիւնս, յուսահատութիւն է գալիս... զոնէ մայրս լինէր, զոնէ մէկ քոյր ունենայի... ինձ համար այլևս երջանկութիւն չկայ և չի լինելու... եթէ քեզ համար թանկ է հոգեկան անդորրութիւնս. շուտ շուտ եր-

կար նամակներ զրիր. ամբողջովին պատած էմ յուսահատութիւնով... բարեւ, համբոյր քեզ

1888 ապր. 19 Թիֆ.

քո հէգ Լևոնից.

Սերգօ... Ի՞նչ ասեմ, որ քիչ էլ քեզ հասկացնեմ իմ զգուշի զրուածիւնս: Անկեղծ էմ ասում... եթէ երբեք մտադրուեմ զատապարտելի միաքսի կատար ածել, այսպիսի բաներից ստիպում պէտք է անեմ. երբեք չի պատահած, որ միաքս ու հողիս այս աստիճան հակառակ գործեն և եթէ պատահել է, երբեք մէկը միւսին չի ծաղրել... այժմ ապստամբութեամբ են իրար դէմ... մարդու կեանքի մէջ չկայ աւելի զժբաղդ բոսկէ, քան թէ այն, երբ սկսում է ինքն իրան ասել, այո, ասել հողու բոլոր զօրութեամբ...

Բայց ներիր, սիրելիս, դու ինչ մեղաւոր ես որ անխրոնչօրէն քեզ տանջում էմ իմ արտունջներով: Քեզ համար կեանքը նոր է սկսում, հողիս, ինչանգթութիւն իմ կողմից պայծառ երկինքը թղպերով պատել:

1888 մայ 31 Թիֆ.

քո Լևոն

Սերգօ ջան... հայս հայ չի. ես՝ ես չեմ, ես աշխարհումս չեմ... ինչ բնաւորութիւն, ինչ կամքի հաստատութիւն կամ ինչ քար ու քարայր ինձ համար, մի՞թէ ա՛յս է ինձ համար կեանք ասած բանը և եթէ հա՛, աւելի լաւ չէ՞ վերջ դնել: Ուղիղն էմ ասում, Սերգօ...

1888 նոյ 1 Թիֆ.

քո Լևոն.

Սերգօ ջան... լսեցի որ Ադամս շատ է լղարել, իերահատու եղիր, որ կրքի ու տեղիդ անբարոյական զութեան անզուսպ չընկնի, դրա վերաբերմամբ ես

քեզ էմ ուժուգ արել, որ միշտ կրհսկես, կրխրատես, որ ֆիզիքապէս առողջ լինի...

1889 յունվ. 16 Թիֆ.

քո Լևոն.

Սերգօ ջան... Եփրեմը նամակդ տուեց ինձ կարգալու, անկարող էմ ասել, թէ ի՞նչ զգացի, հողիս անիծեալ մամոնայ. ինչո՞ւ ես չունեմ... տղամարդ եղիր, մա՛րդ Աստուծոյ, 1000 թուման պարտք ունենամ, մարգամիշի մարդ ունենամ:

1889 յունվ. 19 Թիֆ.

քո Լևոն.

1891 թ. աշնան Շուլաւերու ցեղերի ձեռքից պաշտօնս թողի, գնացի Գանձակ. սլաքեղ էլ Լևոնը շարունակում է նամակներ զրել:

Սերգօ... քանի որ դու և Արշալոյսը միասին էք, արդեօք չէ՞ք կարող խելք խելքի տալ և երկու կամ երեք տնից բաղկացած երկու ոտանաւոր զրել Փոփոնիս և Ագամիս գերեզմանաքարերի վրայ զրել տալու իրանց սիրող ու պաշտող, սիրտը կոտրած և ընդ միշտ տխուր

1891 նոյ. 14 Թիֆ.

քո Լևոնից.

Գանձակի մշակական ուսուցիչները Գեղամեանցիին համոզելով 1892 թ. փետ ամսին, ինձ հեռացնել էին տուել պաշտօնից հակառակ հողաբարձուների կամքի: Ես պարապում էի մասնաւոր դասերով և բաւաւոր զրականութեան նիւթեր ժողովելով:

Սերգօ... արդէն լրագիրներից դիտես, որ պոռնիկ և բող Գր. Արծրունին իր ռաի տակի հողը կորցրեց... զիտէր, որ սեւանալու է... իւր խմբով առաջնորդարանից դուրս եկաւ... Աբգարն ստացաւ 46 սպիտակ և 4 սև, ընտրուեց պատգամաւոր, Սպան-

դարը 43 սպիտակ ու 7 սև և քնաց կանգիդատ...
կեցցէ՛ հայ եկեղեցին և նրա պահպանած հայութիւնը:
1892 մարտ. 9 Թիֆ.

քո Առն

Սերգօ... աշխատել ես քեզ սառը և քաջ երեւոյնել, որպէս թէ յուսահատ չես, սակայն քո դառնութիւնը դրա հակառակն է ասում, այդպիսի դէպքում պէտք է սղաժարդ լինել բառիս լայն մտքով, ի՞նչ ես խեղճացել... Գեղամեանը որպէս ի՞նչ մեղուական, պարզ է, որ պիտի քեզ ըմբոստ ասէր. եթէ նրա կարծիքով ըմբոստ ես, ի՞նչ զարմանալու բան կայ, որ քեզ դպրոցից հեռացնէր, որպէս զի չըմբոստացնէիր ոչ աշակերտուհիներին և ոչ ընկեր-ուսուցիչներին... բարև

1892 մարտ. 20 Թիֆ.

քո Առնից.

Սերգօ... զիրքդ տպւում է: Նամակիս հետ զրրկում եմ լուսանկարս, չգիտեմ կըհաւանե՞ս... ասենք՝ թէ տղնիւ մանկավարժ ես, պարտաճանաչ դաստիարակ ես, անխարդախ մարդ ես, ինչո՞ւ ես Շուլաւէրու հասարակութեան կողմից երկու Արշակների (Չոբանեանց, Պապեանց) դրած նամակին դրական պատասխան տալիս. ե՞րբ պէտք է քո զլխի զաղըն իմանաս...

1892 մայ. 22 Թիֆ.

քո Առն.

Սերգօ, սաստիկ տխուր եմ, դանակ որ տաս սրախս, արիւն չի կաթիլ: Ինչո՞ւ հարուստ չեմ, ինչո՞ւ ամբիւրս՝ մի՞թէ ես մի առանձին յանցանք եմ գործել, որ Աստուած չի թողնում մի օր էլ ուրախ լինեմ... դու էզտեղ ի՞նչ բանի ես, ե՞րբ ես զալու, ի՞նչ ես անելու...

1892 յուն. 4 Թիֆ.

քո Առն.

Սերգօ... մեր պարոն Սեդրակեան եպիսկոպոսը բարի սիրտ ունի դէպի իւր ազգականները, այնքան զանազան պաշտօններ է տուել իւր ծօտիկ բարեկամներին, որ քնացել է միայն իւր պառաւ տաւոր թէ տատմէրը, որին տանելու է վանքի հաւերին կուտ տալու... Նամակ չգրելուս պատճառը կեանքի զիջիլ կողմէն են... երբ մարդիկ սովորաբար ասում են թէ Սրարչի զլուխ գործոցը մենք ենք, շատ սխալ է... բեռներով բարև քեզ

1892 նոյ. 18 Թիֆ.

քո Առնից.

Ընթերցողն արդէն ձանձրացաւ յուսահատ ընկերիս լաց ու հառաչները կարդալով: Ընդհատում եմ: Նրանից ստացած վերջին նամակը կրում է 1893 թ. օգ. 25 ամսաթիւը. այնուհետև ուսուցչական պաշտօնով եղել եմ Թիֆլիս ու գրեթէ ամեն օր սրտակից Առնի հետ ասելիս, ծիծաղելիս: Զղայնութիւնը, կասկածաբնութիւնը ծայրահեղ աստիճանի էր հասել նրա մէջ. բժախնդրութիւնով հօ ամեն բանի համը տանում էր: Այլ հիւանդ կողմերի երեսից անթիւ դառնութիւններ էր ճաշակել. չնչին պատճառով լաւ ընկերների հետ կռուել ու 5—10 տարով խռով մընացել: Երբ Թարսութիւնը բռնում էր կամ իւր կերպ ասելով՝ երբ փիս տեսակի հոպոպները մօտ էին լինում,—էլ Աստուած թափի նրա կատաղութիւնից ու պատուած բերանից: Նրջապատողներս նրա փեռակին խնայելով այնքան զիջողաբար էինք վերաբերուել դէպի նրա քմահաճութիւնները, որ ազիզ երեխայի պէս երես էինք տուել: Մենք երկուսս այնքան մօտ էինք, որ ջան չէինք խնայիլ իրարից, ինչ թէ փող: 1895 թ. ամբողջ ձմեռ Առնի սիրու համար ձրի պարապեցի հայերէնից օր Ն. Գր-ի հետ, որին նա

քուրիկ էր կանչուծ: Կռուվները սխմած ուղղուծ էր ջարդել այն ծանօթին, որ կատարով յանդգնուծ էր ասել:—ախ, երբ կրլինի, Գամ. և Լեոնն իրար հետ կռուեն և բաժանուեն: Անհաւատալի էր թուուծ նրան այդ. բայց անհաւատալին պատահեց, այն էլ մի լրագրական վէճի համար, որ տեղի ունէր իմ և շուլաւէրցի հարուստ Ս. Պառ-ի մէջ: Խնդիրն այն էր, որ ես ու Ս. Պ-ը հաշտուենք—այդ բանը Լեոնն էր ուզուծ, բայց զլուխ եկաւ Ս. Հախումեանի միջոցով Մ. Սարգսեանի տանը: Լեոնը բժախնդրութեան պոչից բռնելով խոր վիրաւորուած զգաց իրան և վրէժ հանելու համար այդ մասնաւոր զէպքը լրագրութեան նիւթ շինեց և «Մշակ»-ուծ ինծ ափեղցփեղ խօսքերով հայհոյեց: Ես «Արծաղանքի» մօտ աշխատակիցն էի: Արգ. Յովհաննիսեան չրհամբերելով Լեոնի արած անտակտութեան, արծակեց սրբազրչի պաշտօնից: Ի հարկէ նրա հայհոյանքներն անպատասխան մնացին: Իմ զէծ զրդուելու պատճառ ծառայել էր մի պատկեր, որ տպուեց «Արծաղանքուծ» 1896 թ: Արտատպել էմ նոյնութեամբ այստեղ, որ ընթերցողը կարդալով չափի Լ. Մ.-Ա.-ի բժախնդրութիւնը և ասի՝ արդեօք ուղի նաննէր սպանող մարդը իրաւունք ունի՞ վիրաւորուելու իմ զրչից: Այնուհետեւ միշտ խոյս էի տալիս որեւէ ընդհարումից, որ հետզհետէ սրտի հերսը վերնօտի և իւր արածի վրայ փոշմանի: 1898 թուին զնացի արտասահման: Երբ 1903 թ. վերադարծիս պատահեցի նրան փողոցուծ, մի ներքին մղումով վրայ ընկալ ու ձեռք սեղմեցի, հաւատացած որ նախկին Լեոնիս կրկին դաեւ էմ, ուղղուծ էի վղով փարուեծ, յանկարծ դժութիւնը բռնեց, ձեռն ամուր թոթափելով կրծքիս հրեց ու մաղծերը թափելով հեռացաւ: Այդ վարմունքը դարծեալ ներեցի, որովհետեւ զեռ նրան սի-

քուծ էի իբրեւ թշուստ ընկերի, որին տասնեակ տարիներ գուրգուրել էի: Իմ ծանօթ բարեկամներս կաբող են վկայել, որ ամեն բաժակ ձեռ առնելիս միշտ այն էմ մաղթել:—Աստուած, դու Լեոնի տկանչներ բանաս, որ սրտի ուղածի չափ մարդ հետը խօսի: Իմ մեծահոգութեան հակառակ նա կրքից տարուելով փնտուեց Թիֆլիզուծ այն անծանց, որոնք ինծ թշնամի էին, աւելի սրեց իմ զէծ. սկսեց աներուծ բաւբասելով ման գալ, ապա առանց իմ կողմից մաղաչափ պատնառ ունենալու լրագրութեան մէջ ինծ հայհոյել: 1906 թ. Իսիբաշեանի բառարանը «Ջարկ» փողոցային շարաթաթերթուծ քննադատելիս իմ հասցէին բարեհաճեց ուղղել հետեւեալ խօսքերը. «անզգամ, լսիրշ, անամօթ, անապիւ, ոչ բարով աստուածաբան»: Ես այդ պատուին արժանանուծ էի նրա համար, որովհետեւ ներս. Կպրոցուծ դասախօսուծ էի Դաշբ-ի տարիներ առաշ աւանդած առարկան: «Ջարկ»-ի պարգածիտ խմբագրին խելքից հանելով, նրա ստորագրութեամբ զբքչկներիս մասին մի հայհոյական զրոխօսութիւն էր գետեղել «Ջարկ»-ի № 1-ի մէջ: Այս բոպէիս էլ չեմ հաւատուծ, որ Գր. Բալ-ը այնքան յանդուգն դառնար, որ իմ հասցէին այնպիսի վայրահաղութեամբ լիք յօղուած շարադրէր: Փոքրուց նա բացի պատկառանքը իմ զէծ ոչինչ չի ունեցել, ինչպէս ամեն մի շուլաւէրցի երիտասարդ: Նա ուղգակի կոյր գործիք էր դարծել Լ. Մ.-Ա.-ի կրքաութեան: Ապացոյց ասածիս բերուծ էմ Գր. Բալ-ի նամակն անփոփոխ, որ ընթերցողները տեսնեն թէ ինչ օծ էմ տաքացրել ու թքեն վրէն:

Մեծապատիւ պ. Գամպելեանց

Խնդրեմ զրաբերի ձեռամբ ստանաք «Նիւսիսափալ»-ի եօթ համարը, իմ խորին շնորհակալութիւ-

խլուծիւնը ստանաւ արտութեամբ չիշում է, խուլներ խօսքը սրտին մօտ ընդունելով սկսեց կատաղել ու էկստազի մէջ իրան մոռանալով զառանցել և դառանցանքները գետեղել Գր. Բալ-ի հիմնած շաբաթաթերթում: Ես նրա գրչի տակ յանկարծ դարձայ «սխալմամբ մարդ ստեղծուած»: Նա մոռացաւ, որ ես եմ այն միակ մարդը, որին նամակով աղաչել էր զնալ իւր մայր Փոփոնի շիրմի հողը համբուրել, որպէսզի իւր սիրտը Թիֆլիզում հանգիստ բաքախի... առանց խղճի խայթից սարսելու ինձ՝ իւր պաշտած Սերգոյին անուանեց քարոյսալէս ընկած արարած, այն էլ ոչ թէ ալժամ եմ աղաչէս դարձել, այլ 1883 թուինց այդպէս եմ եղել: Խեղճ հիւանդը կրքից կուրացած մոռացել է, որ ինձ համար 1888 թ. հարսնախօսութիւն էր անում, իբրեւ աղնիւ երիտասարդի երկինք էր բարձրացնում: Իսկ 1895 թ. ինձ էր դրանում միակ բարոյական մարդը Թիֆլիզում, անգամ աւելի վատահելի քան թէ հոգ. դպրանոցի հայկաբանը, որ իւր աչքի լոյս բուրացու օր. Ն. Գր-ի հետ դրաբառ. պարտաւեմ: 1906 թ. «Զարկ»-ում Լ. Մ.-Ա. ինձ «այլանդակ բարոյականի տէր» անուանելիս կամ խիղճն է կորցրած եղել կամ չիշողութիւնը, թէ չէ կրժատբերէր իւր նամակը, որով 1891 թ. դիմում էր Գանձակ և խնդրում, որ իւր պաշտելի մայր Փոփոնի գերեզմանի համար երեք տնից բաղկացած մի ոտանաւոր գրեմ: Կրքի գերի անձից ի՞նչ պահանջել: Ինձ, որ 20 տարուայ ընկերութեան միջոցին վարդով չոռ չի ասել—անուանեց «անպիտանների թագաւոր, խարդախ, երիցս անիծեալ թշուառական, դրական խուլիդան, քճնող եղուիտ, բաշխողողուկ, գրգռանքի զգացմունք յարուցանող, խեղդեմունքից ստոր կենդանի, պատկիլիանտ Շմեղ Էն. Էն»։ Ո՞րը պէտք է թիւրիմացութիւն ընդունել, իւր նամակների մէջ ինձ

համար այնքան հալուել մաշուելը, թէ այս դարչելի ակնարկները: Իւր լաւութիւնները չիշելով ականայ իրան իշի ծառայութիւն է արել. գրել է՝ Քամ-ի համար մինչև 1894 թ. քսան մեծ ու փոքր զիրք եմ ուղղել, սրբագրել: Ես մինչև օրս հաղիւ 16 զիրք ունեմ հրատարակած, ընթերցող, ի՞նչպէս կարող էր այդ կրքի գերին 13 տարի առաջ ինձ համար 20 զիրք ուղղած, սրբագրած լինել: Նրա հիւանդ ուղեղի ծրնունդն է և այն սուտը, իբր թէ ինձ ուսուցիչ Ժամանակ Գանձակում ծեծել են: Ամօթ ծեղ, դանձակեցիք, որ 15 տարի է և այս բանը չէք լսել ձեր առողջ ականջներով, այն ինչ Թիֆլիզում 30 տարուայ խուլը լսել է զիտէ...: Երևի նրան ասել են դանձ, նա հասկացել է տանձ:

Ալժամ տեսնենք Լ. Մ. Ա.-ը ուրիշ ի՞նչ աւելի զղուելի դեր է յանձն առել: Մի տարի առաջ «Դիտակ» շաբաթաթերթում Շմեղ ստորագրութեամբ մէկը պատկեր է գրել մի գծի միլիօների մասին «X հարուստը մախաթի ծակում» վերնագրով: Ո՞վ է այդ միլիօները, ես չգիտեմ: Բայց դուրս է գալիս, որ X հարուստն ինքն իրան նանաչել է, խիստ վրդովուել ու Լ. Մ. Ա.-ի պէս կրքոտին կաշառել է, որ ման գայ Շմեղին գանի ու պատժի, ամեն տեսակ փնաս տայ, որպէսզի իւր սիրտը հովանայ: Լ. Մ. Ա.-ը էտիական տարրական օրէնքները կոխտուելով վերցրել է «Զարկ»-ի մէջ իրար կշտի դրել «Շմեղ, Ներս. դպրոցի կրօնուսոյց և Քամայեանց Ս.» բառերը: Երբեք, չէի կարող հաւատալ, որ նախկին ընկերս կրքից այնքան տեղը կստորանայ, որ կաշառուելով զործիք կը դառնայ մի փողապաշտ հարստի ձեռի ու հասարակական ցեղերի դիմակ պատռող գրչի-ինչպէս Շմեղն է, կրհայրոյի: Կիսակիրթ բուլմենի լողիկայով Շմեղ, ու Քամայեանց նոյնացնելով սկսեց հայրոյանքներ թա-

փել իմ հասցէին: Գրքոյկիս մէջ դիտածմբ ահա զե-
տեղել եմ Շմեղի զրած պատկերը: Անհատ ընթեր-
ցողի դատաստանին եմ թողնում ասելու, արդեօք
վերցրած տիպը արժանի՞ էր մտրակուելու թէ չէ:
Եթէ՛ այո, այն ժամանակ Լ. Մ. Ա. ինչացո՞ւ է
մէջտեղը. — անշուշտ մի անկոչ փաստաբան, որ
պաշտպան ու սրտացաւ է հանդիսանում մի պորտա-
բոյժ հարստի, ժանգով լիք առպրակի:

Շմեղի պատճառով ինձ ուղղած վայրահաչու-
թիւններն ու զրպարտութիւնները իբրեւ հիւանդի
դառանցանք մնացին անպատասխան: Առանձնապէս
խնդրում էր ոչինչ չգրել, ուղղակի արհամարհել Լ.
Մ. Ա.-ի խծբանքները իմ բարեկամ Ե. Ծատուրեա-
նը, որ 1883 թ. Շուլաւերու դպրոցիս հոգաբար-
ձուն էր ելած և մանրամաս տեղեակ էր իմ և Լ.
Մ.-ի յարաբերութեան լարուելու շարժառիթներին:
Բայց Շուլաւերու աշակերտներս չկարողացան լուռ
մնալ իրանց դպրոցի պատուի ոտնահարուելուն,
գլուխ ունենալով Վ. Մեհրաբեանցին գրեցին Լ. Մ.
Ա.-ի դէմ, սակայն Թիֆլիզի ոչ մի լրագիր չանձն չառաւ
«Զարկ»-ի պէս փողոցային թերթի աղտեղութեանց
դէմ հերքում տալի: Կային մարդիկ, որոնք լուծութիւնս
փախկոտութիւն էին համարում և մեղադրում էին
թէ ինչո՞ւ դատարանի չեմ դիմում զղուելի զրպարտ-
չին պատժելու համար: Այդպիսիների մէջ էին Ներս.
դպրոցի ուսուցիչների և հոգաբարձուների մի մասը:
Լուելուս առ թիւներն ահա արդէն հրապարակի վրայ են.
Թող ընթերցողն ասի. արդեօք պէտք է կրքոտ հի-
ւանդին մի կերպ համբերէ՞ի թէ դատարան քաշէի,
ինչպէս պնդում էր «Նովուի» մէջ արևոր Աղայեանը:

Սակայն իմ մեծահոգութիւնը չըզնահատեց Լ.
Մ. Ա.-ը: Երբ Գր. Բայ. անգամ զղուեց նրա զրպար-
տութիւններից, նա «Զարկ»-ից անցաւ «Նովուին», Տ.

Եղնիկի օրգանին: Այս տէրաւորը միշտ եղել է ինձ
բարեկամ, անցեալ տարի էլ առանց իմ կամքը հարց-
նելու թերթն ուղարկել էր ինձ: Վճարի փոխարէն
խնդրեց, որ եթէ ժամանակս ներում է, աշխատակ-
ցեմ: Նրան տուի երեք յօդուած. երկուսը տպուեց:
Այդ միջոցներին տէր խմբագիրը շատ տմարդի վարմունք
ցոյց տուեց դէպի Ս. Մանգինեանը, որին իբրեւ աշ-
խատակցի զրաւոր խոստացել էր տողալարձ տալ,
զուծարը հասել էր 65 ռուբլու: Հիւանդ մանկավար-
ժը ինչքան համակներով խնդրում էր, ամուսնուն, որ
դուն զրկում էր, մարդիկ էր մէջ զցում, չէր կարո-
ղանում կոպէկ հանել Տ. Եղնիկից, սա միշտ խոստա-
նում էր ու խաբէրելով խոյս տալիս: Ս. Մ. ճա-
րահատած դատարանի դիմեց: Ծանուցագիր ստացաւ
բուրժուա տէրաւոր, փոխանակ չնչին հաշիւը տանդ-
տանէ վերջացնելու, այնքան պնդեց իրաւունք, մինչև
որ դատաստանական պաշտօնեան կատարողական
թերթով հանեց նրա ջանից Մ.-ի կոպէկները: Իբրեւ
Մ.-ի նախկին աշակերտ չաճախ այցելում էի նրան:
Այդ անսիրտ վարմունքը տեսնելով զղուանք զգացի
դէպի մուֆտա քէյէսի սովոր Տ. Ե.-ը ու դադա-
րեցի նրա թերթին աշխատակցել: Նա կարծեց, որ
ես եմ յորդորել Ս. Մ.-ին դատարանի դիմելու. դեռ
տարին չլրացած ինձ թերթ ուղարկելն էլ դադարեց-
րեց: Այս յարաբերութիւնից օգտուեց Լ. Մ. Ա.-ը և
Տ. Եղնիկի պէս ողորմելի խմբագրին շինեց իւր նի-
ղակակից՝ խոստանալով X հարստից դրամական պատաս-
խրան, եթէ հնար կրտայ իւր թերթով Քամին խայ-
տառակելու: Տ. Եղնիկը որ ինձ իբրեւ չարքաշ ուսուց-
չի միշտ պատկառանքով էր վերաբերուել, կաշառքի
սիրու փոքրողի դառնալով խիղճը մեռցրեց ու սկսեց
ամեն ստոր զրպարտութիւն տեղաւորել իւր թերթում
իմ մասին: Պարզամիտ Զ. Գր. զրաւանոր մոռանալով

իւր երկար տարիների բարեկամութիւնը, ինձ հետ ունեցած նամակագրութիւնը, վիրաւորուած նրա համար՝ թէ ինչո՞ւ «Երկունքից» Սասունցի Յովնան զրքոյին եմ կազմել, ընկաւ չարախօս Ն. Մ. Ա.-ի ազդեցութեան տակ ու նրա շարադրած չարամտ զրութիւնը ստորագրելով տեղաւորեց «Նովուի» №№ 6 և 7-ի մէջ: Գռեհիկ լաղաբն ու ինսի-նուացիները, որ դորժ էր ածել Զ. Գ.-ը, ոչ թէ պատկառելի հասակով համայնարանական մարդու էին վայել, այլ չաւարարի փողոցում ապրած մի կինասօյի: Երբ որ լոյս կրհանեմ այս եղէգի պէս տատանուող մարդու ինձ դրած նամակները, այն ժամանակ տեսնեմ ուր կրփախչի ամօթից...: Տ. Եղնիկը, որին խմբագիր խօսքն այնքան է սագում, որքան թամբը ուղտի մէջքին, եռանդով տպագրում էր ամեն տեսակ սուտ ու բամբասանք իմ դէմ, բայց երբ ես հերքում էի տալիս, կամ իսպառ չէր ընդունում կամ ընդունածը շաբաթներով ուշացնելուց ետ առանց տպելու վերադարձնում էր ասելով՝ «մէջը կծու խօսքեր կան, չեմ կարող տպել»: չաղիւ կարելի եղաւ ձերունի Պ. Սիմ-ի միջոցով մի համեստ պատասխան տպել «Նովուի» № 15-ի մէջ Զ. Գր-ի ցնդաբանութիւնների դէմ: Երբ տա էլ ամօթահար լուեց, Տ. Եղնիկն ինքն սխեց անատամ փոքրոգութիւն երեւացնել իւր անհամ թերթի լուրերի ու պատասխանների բաժնում: X հարստին խօսատոյցել էր Քամ-ին հալածել. ինչ սուտ էլ թխէին ներս դար. կրօնուսոյցի դէմ վարձու զրիչները, անպայման պէտք է տպէր «Նովուի» խմբագիրը, չէ՞ որ Ն. Մ. Ա. հաւատարմել էր թէ X հարստի պէս աղամարդու պատուին դիպչող Շմեղը իսկ և իսկ Քամաբեանցն է: Ուրեմն Քամ-ին պէտք էր անխնայ հարուածել, անուանարկել, որպէսզի համարձակ Շմեղի զրիչը փշրուի:

Դէ, Քամաբեանց, 25 տարի իբրեւ ուսուցիչ թոքերդ մաշիր. հայ մանուկների համար բազմաթիւ դրքոյիներ դրիր, անապահով վիճակում տապա-կուիր, որ մի օր Տ. Եղնիկի պէս պորտաբոյժը, որի բան ու դորժը մինչև օրս թուէր կարմրացնելն ու Կոշորի հովասունն վայրերում ժամանցն է եղել, դայ ու քեզ անուանարկել յանդգնի: Ախ հայկական իրականութիւն...

Իմ կողմից փոքրոգի բարեկամներիս միայն խղճի խայթ եմ ցանկանում, իսկ թէ անաչառ ընթերցողները ինչ դատաստան կրկարեն նրանց համար, — այդ իրանց կամքն է:

Քամաբեանց Ս.

1907 յուլիս

Թիֆլիս.

1906 թ. ապր. 15-ին պ. Զաքար Գրիգորեանցին ուղղած բաց նամակը.

Խեղացի բան չէք սրել, որ չնչին առիթից անտեղի վիրաւորուելով «Նովուի» 6 և 7 №№-ում գե-տեղել էք մի գռեհիկ զրութիւն, որից մօտիկ ապա-դպում թերեւս ինքներդ ամաչէք:

Ձեր հայհոյանքները թողում եմ անպատասխան: Ասացէք խնդրեմ, դուք չէ՞իք 1898 թ. երբ իմացաք թէ տիկին Նազիրեանը վնուել է ինձ արտասահման ուղարկել, էլ չգիտէիք ինչպէս դովարանէք ինձ բա-րերարունհուս մօտ առանձին, Վեհափառի մօտ առան-ձին, Սուրենեանց սրբադանի մօտ առանձին: Այն ժա-մանակ ես ընտիր մանկավարժ էի, ազնիւ մարդ էի, ընդունակ զրոգ. իսկ ա՞՞՞՞՞ բոլորովին զրանց հա-կառակ: Արդեօք ի՞նչ դադափար պէտք է կաղմած լի-նեն ձեր լիշողութեան մասին Էջմիածնում: Ձեր խա-

նույն թիվը յանասողներին միայն ձուլուրեանց Տէր Յ. Թող ասի թէ ի՞նչ գովասանքներ է լսել իմ մասին ձեր բերանից: Ձեզ յիշում այն ներբողներով լի նամակները, որ ողևորուած գրուած էիք ինձ Դորբաս, Բերլին եղած միջոցիս: Աստուածաբանութիւն ուսանելուս մի խրախուսողն էլ դուք էիք, էլ ինչո՞ւ էք ծակ ազատամտի պէս գրութեանդ մէջ աստուածաբան խօսքն անթիւ անգամ կրկնում: Դուք չէ՞իք արդեօք առաջին ցնծացողը, երբ երկու տարի առաջ լսեցիք թէ Վեհափառն ինձ իբրեւ կրօնու սոցիի իւր գոհունակութիւնը յայտնելու համար Ս. գրքի մեկնութեան վերաբերեալ գրքեր է նուիրել: Ասածիս վկայ է Խոբէն էֆէնտին:

Թէ արտասահման գնալուց առաջ, թէ վերադառնալուց ետ դուք եղել էք ինձ հետ ամենամօտ բարեկամ. ընդամենը մի տարի է, որ ձեր աչքում դարձել եմ «անաղնիւ մարդ, տղէտ տիրացու, ապիկար մանկավարժ եմ»: Այդ էլ այն պատճառով, որ երէւակայում էք, թէ ձեզ մի քանի կոպէկի վնաս եմ հասցրել: Իրողութիւնը կասեմ, թո՛ղ ընթերցողը տեսնի թէ ո՞րքան անարդար էք:—Ներս. զպրանոցի աշակերտներին հարց ու փորձ անելով նկատել էի, որ Ծերենցի պէս վիպասանի գրքերը շատ քիչ են կարդացուած. հետաքրքրութեամբ իմացայ, որ պատճառը մասամբ արեւմտեան բարբառն է: Իբրեւ Ծերենցի չէրձ համակրող՝ վերցրի նրա «Երկունք Թ. դարու» երկը (Աղբիւր-Տարազի 1895 թ. պրեմիան, գունաւոր երեսով, հեղինակի պատկերը վրէն. — զինք 2 ուրբի: Չաքար Գրիգորեանցի ազգանունն հետք չկայ) և հիւսեցի «Սասունցի Յովնան» գրքոյը: Որոշել էի տպել ընտիր թղթի վրայ և զինք նշանակել 30 կոպ. Ծերենցի միակ ժառանգ ճանաչում էի մեծ. պ. Աղ.

Մելիք-Աղարեանցին. զիմեցի իւր ժամանակ ու հրատարակելու իրաւունք ստացայ:

Դուք, պ. Չաքար, այդ լսելով զայրացաք, ասելով թէ Ծերենցի գրքերի մինչև երրորդ հրատարակութեան իրաւունքը ձեր ձեռին է, ահադին փող էք վճարել հեղինակին և ստորագրութիւն ստացել. Մելիք-Աղարեանը մաղի չափ իրաւունք չունի և չի և չի: Ձեր փորացաւը պարզ էր, բայց ի՞նչ դժուար էր դրան նար դռնելը: Եթէ իրաւ հանդ. Ծերենցից ստորագրութիւն ունէիք, ուղղակի ներկայացնէիք նրա փեսային: Փառք Աստծու, պ. Մելիք Աղարեանցը ոչ աղքատ մարդ էր, ոչ անլայտ: Արդէն «Մշակ»-ում գրել էի, որ իրաւունքը նա է ինձ տուել, իմ միջոցով ձեր կրած նիւթական վնասը կարող էիք նրանից պահանջել: Եթէ նա կասէր, որ ինքը տեղեկութիւն չունի այդ բանից, այն ժամանակ դատարան կար, զանգատի միջոցով ինձանից մէկին երկու տուգանք կանէիք: Էլ ի՞նչ հարկ կար «Տոբութ» սիւնեակները փողոցային հայհոյանքներով լցնելու: Ինչո՞ւ մինչև օրս ձեր մօտի ստորագրութիւնը ծածուկ էք պահել նրա միակ ժառանգից. դոնէ ինձ անձամբ պ. Մելիք-Աղարեանցը յայտնեց, որ ամենևին տեղեկութիւն չունի այդ ստորագրութեան մասին, ուստի յանձնարարել է պ. Ն. Առաքելեանին, որ ձեզ հետ խօսի, եթէ իրաւ ստորագրութիւն ունէք, իմանայ թէ ինչ պայմանով կարելի է զնել:

Ընթերցողը տեսաւ, որ ձեր գործը պ. Մելիք-Աղարեանցի հետ պէտք է լինէր և ոչ ինձ հետ:

Դուք գրքոյկներիս մասին էլ մի քանի կարծիքներ էք յայտնել, որոնց անհեթեթութիւնը արժէ պարզել:

1, Երեք տարի առաջ ես Պր. Նոթմանից հայացրել եմ մի պատկերազարդ գրքոյկ «Ժամանակը ու-

կի» անունով: Բնագիրը կոչւում է «7-it ist Geld»: Այդ նիւթը 50 տարի առաջ »Հիւսիս պայլի» համար թարգմանել է հանդ. Ս. Նազարեան և անունը դրել «Ժամանակը արծաթ է»: Դուք ինձ մեղադրում էք, որ ես Ս. Նազ-ի փառքը խել եմ, այսինքն ինչո՞ւ նրա անմարտելի լեզուին չհաւանելով, ինքս զերմաներէնից աւելի պարզ աշխարհաբարի եմ վերածել, բնագիրը տեղ տեղ յապաւելով:

2, «Վէրք Հայաստանի» դրքի հերոս Աղասին ընթերցող պատանեկութեան մատչելի դարձնելու նպատակով ամենայն խնամքով կազմել եմ «Սիրելի հերոս» դրքուկը: Ամեն մի հայ կրթոստովանի, որ Խաչ. Աբով-ի բնագիրը դժուար է կարդացւում, իմ աշխատանքը եղել է միայն դիւրացնել պատանի ընթերցողի դորժը: Բայց արի տես, որ ձեր իմաստուն կարծիքով ես աղաւաղել եմ «Վէրք Հայաստանին» և ինձ սեպհականել:

3, էդ. Ամիչիսի «Սիրտ» դրքից թարգմանել եմ 9 պատմութիւն և պատկերադարձ դրքուկով լոյս ընծայել: Ձեր հանճարեղ կարծիքով իրաւունք չունէի այդ անելու, որովհետեւ 20 տարի առաջ այդ «Սիրտ» գիրքն արդէն թարգմանուած է պ. Փիլ. Վ.-ի միջոցով: Ի՞նչ վնաս. ես թարգմանել եմ զերմաներէնից աւելի լին օրինակից, նա թարգմանել է ֆրանսերէնից. ես հրատարակել եմ միայն 9 ամսօրեայ պատմութիւնները 10 պատկերով, նա ամբողջ գիրքն առանց պատկերի: Էլ լեզուի պարզութեան, զնի էժանութեան, տիպի գեղեցկութեան, թղթի լաւութեան վրայ եմ խօսում: Ձեր տարծրիմակ կարծիքով ես Փիլիպի թարգմանութիւնը սեպհականել եմ:

Եւ ի՞նչ թող ընթերցողն ասի, այդպէս է արդեօք:

Բամալեանց Ս.

195

2. 10

7

7/31 1922

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0369944

60320

